

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

**Beelden-Dienst Ende Vasten Met Haere Ceremonien Soo
Sy Ghebryckt Worden Vande H. Roomsche Kercke
Bevestight Met De H. Schriftvre Ende De HH. Ovt-Vaders
vande eerste 400. jaeren**

Hazart, Cornelius

T'Antwerpen, 1664

Het Derde Tractaet. Van het Eeren der Beelden, 'tzy in't ghemeyn, 'tzy in't
bysonder.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-71387](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-71387)

H E T
DERDE TRACTAET.

*Van het Eeren der Beelden, 'tzy in't ghe-
meyn, 'tzy in't bysonder.*

H E T I. CAPITTEL.

Wordt bewesen dat het niet ghe-
oorloft en is de Beelden t'ont-
eeren.

DE Exempelen die onse Weder-partye, de booz-
leden eeuwe / in verscheppen steden van Ne-
derlandt dies-aengaende ons achter-gelaten
heeft / gheben ons ghenoech te kennen / wat ghe-
gheboelen sy heeft van het ont-eeren der Beelden;
want op dat ick niet en spreke van de steden van
Ypre, van Cortryck, Dornyck, Valeneyn, Meenen, Rys-
sel, &c. de teghenwoordighe Kercke van onse Lie-
de Vrouwe / hier binnen Antwerpen, kan ons soo
volle preube gheben hier van / dat het niet van
noode en is / die op een ander te soecken: de mu-
ren / ende pilaeren oberghebleuen upt de ruine
(waer't dat sy kosten) souden wazake roepen booz
Godt / ober'tghene ourent haer / van Partye is
hedzeben gheweest / als sy (ghelijck eertijds in A-
friken, hebben ghedaen de Donatisten, die van haer
selfs booz ketterz worden ghehouden) dese booz-
noemde Kercke van alle hare verclerselen heeft
berooft / de Altaren ghebroken / de Beelden ter
aerden

aerden ghebelt / oft in stucken ghekapt / oft ver-
brandt / oft ghemozfelt / sonder oock te spaeren het
beeldt vanden ghecrupsten Salighmaker / 'twelck
sp met ghewelt van hoven den Orael hebben
ghetrocken ter aerden / latende nochtang de beel-
den vande twee moordenaers / ober weer zijden /
ongheraecht staen / ende onghehindert ; waer mede
sp ghenoech te kennen hebben ghegheben / dat sp
in meerdere weerde hielden de beelden van moor-
denaers / als de beelden van Christus.

Doch hier is een dingh wel te bemercken / te
weten / dat ontrent dien selven tijdt als Partye in
ons Nederlandt / besigh was met te bzeken de eer-
weerdighe beelden der Heylighen ; de Roomsche
Catholijcke / waren besigh in Indien te bzeken
de Afgodische Beelden der Heydenen / ende dat in
sulck een ghetal / ende menighte / dat eenen H. Fran-
ciscus Xaverias alleen / op dien tijdt af-ghewozpen /
ghebroken / ende ghemozfelt heeft / ober de beer-
tigh dupsent beelden van Afgoden ; als oft Godt
hier mede wilde toe-roepen aen de ongestadighe
Nederlanders / 'rghene Christus eertijds sepe aen
de ongheloobighe Joden : *Matth. 21. 43.* Het rijk
Godts (te weten de Kercke) sal van u-lieden wegh ghe-
nomen worden , ende sal ghegheven worden aen een
volck , het welck daer mede sal vrucht doen ; oft wel
'rghene de Apostelen sepden *Act. cap 13. v. 46.* aen de
Joden : Aenghesien dat ghy lieden het woordt Godts
verstoot, ende u-lieden onweerdigh vonnist te wesen van't
eeuwigh leven, siet, wy keeren ons tot de Heydenen. Laet
ons nu eens hoorde gaen om te bewijfen dat-
men de Beelden niet ont-eeren en magh / ober-
sulckx dat Partye seer qualijck ghedaen heeft / als
sp onse Beelden soo qualijck ghetraecteert ende
misshandelt heeft.

§. I.

Bewijsuyt de H. Schrifture.

Indien ick onse Beelden der Heplighen berghe-
lycke by de Arcke des Heeren / niemandt en
moet sich daer ober verwonderen ; want ick en
neme gheen ander fondament als 'rgheue my Par-
tije toedient.

Arca erat
imago Dei.

L'Arche e-
stoit un type
de Jesu-
Christ, & un
symbole de
la glorieuse
presence de
Dieu.

Joannes Calvijn in *Psalms. 105. v. 19.* Bekent open-
baerlyck dat de Arcke het beeldt Godts was.

Den Predicant van Pau met name La Fitte in
sijn boeck dat hy noemt *Tableau des deux Religions.*
De Arcke, seyd hy / was eene af-beeldinghe van Jesus
Christus, ende een Teecken van de glorieuse teghenwoor-
digheydt Godts.

Alsoo spreekt oock den Predicant van Castres,
met name Charles, in *Exam. lib. 4. P. Daniel, &c.*

De Arcke des Heeren dan/soo Partye belijdt/was
het Beeldt, het Teecken Godts/de Af-beeldinghe *Chri-
sti, &c.* Niet anders en zyn onse Beelden / als teec-
kenen, af-beeldinghen Godts/Christi, ende sijne Heplighen ;
Ergo ghelycker-wijs dat men de Arcke
niet ont-eeren en moght / om dies-wil dat sy het
Beeldt, het Teecken Godts de Af-beeldinghe *Christi*
was/soo en magh-men het selve niet doen aen on-
se Beelden, teekenen, af-beeldinghen Godts/Christi, en-
de sijne Heplighen.

Dat my nu Partye eenigh vershil gebe tusschen
de Arcke des Heeren voor soo veel als sy een beelt
Godts was/ &c. ende tusschen onse Beelden.

Indien sy my seght *Voor eerst*, dat onse beelden
Afgodische Beelden zyn ; ick hebbe boven in het
eerste Tract. Cap. 4. Partije overtuyght van contra-
rie/ende soo langh als mijne redenen/ ende bewij-
sen aldaer voorgehelt niet en worden te nter ghe-
daen / soo langh en sie ick gheen vershil tusschen
de Arcke/ ende onse Beelden.

In-

Indien my Partye, *ten tweeden* seyd / dat Godt ex-
presselijck belast hadde / dit sijn Beeldt / dat is de
Arcke te maecten / ende onse Beelden niet. Ick
segghe dat het ghenoech is dat hy-se niet verboden
en heeft / want soo langh is het ons vry / ende ghe-
oorloft / sae prijsbaer te maecten; want soo langh
alffer jedt niet verboden en is / soo en kan het niet
stryden teghen eenighe wet; Ergo soo moet het
ten minsten ghestelt worden onder de dinghen de
welcke upt haer selven noch goedt / noch quaedt
zijn / ghelijck oock die van Maeghdenburgh opent-
lijck segghen *Centur. 1. lib. 1. cap. 4.* Van dinghen de wel-
ke uyt hare nature onbescheyden zijn, dat is, noch verbo-
den, noch gheboden, leert Christus met het seker Woord
Godts, dat-men-se vry magh ghebruycken. Maer het
maecten / sae het eeren van onse Beelden (ghelijck
wy hier naer sullen sien) en is nergheng verbod-
den / Ergo soo moet dat ten minsten ghestelt wor-
den onder die dinghen de welke onbescheyden / en
vry zijn.

Indien my Partye, *ten derden* seyd / datter gheene
ghelijckenisse en is met het goddelijck wesen / ende
de Af-beeldinghen die wy van hem maecten / by
forme van eenen mensch? ick braghe wat ghe-
lijckenisse wasser tusschen een stuck hout / ofte de Arc-
ke / ende het goddelijck wesen? ende nochtang de
Arcke was het beelt Godts: Verhalven wat ghe-
lijckenisse wasser tusschen Godt / ende eenen ouden
man? *Dan. 9.* tusschen eene duyve, ende den H. Gheest?
Marci 1. Ende nochtang dese ghedaenten verbeel-
den aen de menschen ghenoeghsaemlijck Godt /
ende den H. Gheest / waerom oock niet de gheschil-
derde / oft ghesuedene ghedaente van een mensch /
al-hoe-wel daer gheene ghelijckenisse en is met
Godt?

Indien my Partye, *Ten laetsten*, seyd / datter ver-
schil is tusschen de eere die wy onse beelden be-
wisen / ende tusschen die / de welke de Joden be-
wisen aen d'Arcke: Ick antwoorde met d'epghen
woorden van den Scherfzormeerden Predicant
Daille

Dailé *Apolog.* pag. 77. ende met sijne Confratres/
Metrezat, Drelincourt, en Aubertin, de welke sijn
boeck gheapproberet hebben / dat de aanbiddinghe
van d'Arcke, eene specie van cere was, minder als de aen-
biddinghe die aen Godt alleen toe-comt. Alsoo segghen
wy oock van onse Beelden / dat wy anders niet
en begheeren als / dat men haer toedraghe eene minde-
re cere, als die, de welke Godt alleen toe-comt: Blijcke
upt de Concilien boven van my booz-ghesteldt/
Tract. 1. cap. 4.

Soo zijn dan onse Beelden / allesing ghelijck
aen de Arcke / booz soo veel als sy een beelt Godts
was; maer upt de straffen de welke Godt heeft
ober-ghesonden ter oorzake vande Arcke / siet men
klaer dat hy de Arcke niet en wilde ont-eert heb-
ben / Ergo de wijle de Arcke niet anders en was
als een Beeldt, als een Teecken Godts / als eene Af-
beeldinghe Christi, &c. volght dat Godt niet en wilt
de Beelden / die aen de Arcke allesing ghelijck zijn /
ont-eert hebben.

Wengaende de plaeghen die Godt ober-gheson-
den heeft / kan men lesen in de Schrifture.

Eerst. *1. Samuel. cap. 5.* Daer verhaelt wordt dat
Godt den Afgodt der Philistynen, Dagon, heeft ter
aerden gheworpen / ende ghebroken; ende de in-
woonders van Azotus gheslaghen met stecken /
om dat sy het Beeldt Godts / oft de Arcke ont-
eert hadden / met die te stellen in haren Afgodt-
schen tempel.

Ten tweeden. *1. Samuel cap. 5. v. 19.* Wordender t'se-
hentigh mannen / ende vijftigh duseut mannen
hande Bethsamiten, doodt-gheslaghen / om dat sy
met al te groote curteusheydt / ende te stoute ve-
ronachtsaemheydt (soo den Dordrechtschen Bybel seyd
N. 38.) de Arcke hadden open ghedaen / ende in-
ghesien.

Ten derden. *2. Samuel cap. 6. v. 6. 7.* Wordt Oza ghesla-
ghen als hy de Arcke des Heeren / onboozsichte-
lijck / ende vermetelijck aentraecte.

Is't saecken dat my Partye hier teghen seght/
(ghe

vande Beelden ende Beelden-dienst. 65

(ghelijck sp doet in den Dordrechtschen Bybel N. 19.)
dat Godt upt-dzuckelijck verboden hadde Num.
Cap. 4. v. 15. dat niemant, als de Priesteren, de heylighe
vaten soude aenroeren, op pene vande doot. Seer wel.
Maer ick vraghe / waerom hy dit verboden hadde
de? Partye sal my booz reden gheben / om dat sy
heyligh waeren / dat is / toe-ghe-eyghent aen
Godt: Het selve segghen wy van onse Beelden:
Ergo de selve reden die daer was om de heylighe
vaten niet te ont-eeren / is daer oock booz onse
Beelden.

Vraegh' ick nu boozder / waerom dat de Arcke
besonderlijck heyligh was / ende toe-ghe-eyghent
aen Godt? Partye en kan my gheene andere reden
gheben / als om dat het een Beeldt Godts was, ende
een teecken vande glorieuse teghenwoordigheydt Godts:
te weten/op de welcke Godt hadde gherust: Doch
al-hoe-wel de Heplighen selve in haere Beelden
niet teghenwoordigh en zijn (ghelijck Godt oock
niet altydt teghenwoordigh en was / oft en ruste
op d'Arcke) soo is' t nochtang dat sy/oft aen Godt/
oft aen de Heplighen toe-ghe-eyghent zijn / om
dieswil dat Godt/ oft de Heplighen / daer door af-
ghebeeldt/afgheteekent zijn/ &c. Dies-bolghende
ghelijck hoven betwesen is / booz soo veel als sy
Beelden/Teeckenenen / Af-beeldinghen Godts/ en-
de synder Heplighen zijn/ sijn alle sijn ghelijck aen
de Arcke; maer nyt die hoven-ghenoemde plaeg-
ghen die Godt overghesonden heeft ter oorzake
van het ont-eeren vande Arcke/ blyckt opentlijck
dat hy sijn Beeldt, sijn Teeckenenen, ende Af-beeldinghe
niet en wilde ont-eert hebben; Soo beslupten wy
dan hier upt seer wel / dat hy oock onse Beelden/
de welcke allesing ghelijck zijn aen d'Arcke / niet
en wilt ont-eert hebben. Tot breeder bebestinghe
van dit / sal hier nu vooz-stellen eenighe plaeghen
die Godt mede ober-ghesonden heeft ter oorzake
van het ont-eeren van onse Beelden.

§. 2.

Wordt bethoont uyt oude, ende gheloof-baere
Schrijvers eenighe straffen die Godt gheson-
den heeft over die, de welcke onse
Beelden ont-eert hebben.

Al-hoe-wel onse Weder-partye dierghelijcke
berhalen / als hier nae sullen volghen / ofte
vooz fabels hout / oft vooz dinghen die meer dup-
belsch / als Goddelijck zyn / nochtans / om dies-
wil dat het eerste eene groote vermetentheydt is /
het tweede / eene loutere scheldinghe (want wie
sal dierghelijcken mensch kunnen verdragen die
alles / wat hy self histozies-ghewijs / in saecken
van insudere weerde / voort-brengt / wilt vooz
waerachtigh ghehouden hebben / ende ter contra-
rien alles wat onse Dooz-baderen / oft andere
gheloofbaere mannen berhalen / wilt doen passe-
ren vooz valsch / ofte ongherijmt ?) wie en sal /
seggh' ick / dierghelijcken mensch niet veroordee-
len van scheldinghe / die met de ongheloobighe Jo-
den *Luc. Cap. II. v. 15.* alles vooz dupbelsch hout /
'twelck boven de krachten bande nature gheschiet
tot voozdeel van onse Keligie ? Dit soo wesende /
soo en vermogh my noch vermetentheydt / noch
eenighe scheldinghe wederhouden / oft beletten te
berhalen de straffen / de welcke / ter oozsake van't
ont-eeren van onse Beelden / zyn ober-ghekomen ;
indien het de Anders-ghesinde niet en willen aen-
nemen tot stichtinghe / de rechtsinnighe Catho-
lijcken sullen't aen-nemen tot versterckinghe : Ick
sal dan beghinnen.

Sozomenus.

Libro 5. Histor. Ecclesiast. Cap. 20.

Naē dat den Apostaet Julianus verstaen hadde/
dat te Cæsarēen Philippi, eene uptnemende beelte-
nisse Christi was/de welcke daer ghestelt hadde die
vrouwe/de welcke het bloedt-bloepen hadde / naē
dat sy van de siechte berlost was; soo heeft den
boozeyden Julianus die beeltenisse ter aerden ghe-
wozpen / ende de sijnē / in haere plaetse ghestelt.
¶ Welck ghedaen zijnde / isser een geweldigh byer
upt den hemel gheballen / ende heeft de statuwē
van Julianus ontrent de bozst in't midden doozne-
den/ende het hoofd / r'samen met den hals ter aer-
den ghevelt; ende het aensicht ghesmeren plat op
dat stuck / r'welck van de bozst af-gheruckt was.
Van welcken tijdt af/tot den dagh van heden / die
booznoemde ghebroken statuwē van Julianus,
swart blijft / ende / als dooz den slaggh vanden bli-
ven/verbrandt.

Theodoretus.

In vita Simeonis Scilita.

¶ Is ghebeurt / dat eenen sekeren landtsman
ontrent de stadt van Antiochien, grouwelijck
wterdt ghepijnticht vanden boosen gheest/ soo dat
hy bykans / dooz't slupren vanden aessē / van
hem wterdt versmacht. Desē is opghelommen
tot den heplighen Simeon, ende heeft daer sijnē vol-
komen ghesondthepdt bekomen / ende wedet ghe-
keert zijnde naer huss / tot danck-segghinge heeft
hy in't publick / op de vernuemste plaetse vande
stadt / boven de deuren van sijn werck-huss op-
gherecht een beelt aen den booznoemden H. Simeon;
¶ Welck soo sommitghe ongheloobighe hadden
ghesien / dat het naimelijck wterdt verheerlijckt

met lichten / ende kleederen / verbult zijnde met
 gramschap / hebben / haers ghelijcke / te weten/
 onghereghelde menschen / op-ghemaect ; soo
 datter eene menschte saemen quam/ende met op-
 roer riep : Neemt hem wegh upt het leven/die dit
 ghedaen heeft / ende dat het beeldt af-ghenomen
 worde. Maer 'tis gheschiedt dooz de schickinghe
 Godts/ dat den man in sijn hups niet ghebonden
 en wierdt ; want sy en sochten anders niet als de
 handen op hem te slaen / den eenen dit roepende/
 den anderen dat ; want hare booshepdt was me-
 nighbuldigh/ ende groot booz't aenschijn Godts/
 ende ghedreven wesende met rasernijen / waeren
 daer toe saemen ghekomen / meynende dat den
 tijdt nu ghekomen was van den Heplighen t'in-
 surteren / die de booshepdt van haer gheloobe/
 ende hare dwaelinghen dickwils hadde berispt.
 De wijle sy dan dierghelijcke upt sinnighepdt
 niet en kosten verdragen / s' hebben belast aen
 een bande Soldaten / darhy een leeder soude op-
 klimmen/ende het beeldt af-smijten ; den welcken
 op-klimmende / ende sijne handen upt-stekende
 om te volbrzenghen dat hem belast was / is ter-
 stont van boben neder ghesmeten ter aerden :
 Doch eenen opzoer opstaende onder den hoop/
 noch meer ontsien wordende / hebben eenen an-
 deren ghesteldt op de leeder ; maer desen / sijne
 handen upt-stekende / is op de selve maniere ghe-
 worpen ter aerden. Hier ober alle gaer bevan-
 ghen zijnde met vreesse / hebben haer ghereec-
 kent met het reecken des Cruys. Doch de on-
 gheloobighe noch meer opzoerigh wordende/heb-
 ben eenen derden belast te doen ghelijck de booz-
 gaende : desen upt-ghesteken hebbende sijne han-
 den om het beeldt af te worpen / is gheballen op
 d'aerde. Dan isser eene groote vreesse ghekomen
 ober alle de gheloobighe/ die daer rondsom ston-
 sten/de welke verbaest zijnde ober de bludtthepdt
 ende stoutighepdt bande ongheloobighe/ ende niet
 van die heplighe mannen / zijn wegh ghegaen/
 als

vande Beelden, ende Beelden-dienst. 69
als sp het Beeldt met een ghebedt hadden aenbe-
den.

Constantinus Episcopus Constantiæ.

In Concilio Nicæno II. Actione 4.

Eenen sekeren man upt Cyprus, in de stadt Con-
stantia, lepdende sijn iock van offen / ende gaende
nae sijn werck / is ghegaen in het hupg des ghe-
bedts vande Moeder Godts / om te bidden. Ende
soo hy badt / opsiende / heeft ghesien een beeldt van
de H. Moeder Godts / ghemaect in de muer / en-
de heeft gheseydt : Wat doet dat hier ? Ende ne-
mende sijnen stock met eene pinne / heeft de rechte
ooghe upt-ghesteken van't Beeldt ; ende komende
upt de Kercke / heeft syne offen met den boorzep-
den stock gheslaghen / den welcken ghebroken
zijnde / is de pinne ghespronghen in sijn rechte
oogh / ende heeft hem daer van berooft. Desen
man hebbe ick ghesien / ende ghekent / als hy nu
sijne eene ooghe verlozen hadde.

Den selven.

Ibidem.

Eenen anderen in de stadt Citius, is ghegaen in
de Kercke / op den Feest-dagh vande H. Moeder
Godts / te weten / op den vijftiensten dagh vande
maent Augustus, om de Kercke te hercieren met
boorzhanghsels / oft tapijten Ende ghenomen heb-
bende eenen naghel / heeft dien gheslaghen in den
muer / recht op het boorzhoofst van het beeldt van
den H. Petrus. Als hy nu de koozde hadde vast ghe-
maect / ende het tapijt upt-ghespannen / op de sel-
ve ure is hy bevanghen gheweest met eene onder-
daghelijcke pijn in sijn hoofst / ende is soo drie
daghden vande solemnttept blyben liggghen / lij-
dende groote pijnen. Twelck den Bisschop van
Citius verstaen hebbende / heeft hem bevolen dat
E 3 by

hy den naghel soude gaen upt trecken upt het beeldt : Hy heeft het ghedaen / ende is gheneseu ghetweest. Dat-men't den Bisschop braghe oft het niet soo en is / want hy is hier teghenwoordigh. Den Bisschop van Citius van ghebraght wesende/heeft vooz het Concilie/met eedt bevesticht dat het soo was.

Den selven.

Ibidem.

Ober twee jaren zijn die van Cyprus ghebaeren met twee schepen nae Gabala, eene stadt van Syrien. Als sy nu te Gabala waren / eenighe Agarenen daer aen komende / zijn ghegaen in eene kercke vande stadt. Eenen van die siende een beeldt van steen in de muer / heeft eenen sekeren Christene, die daer by was / ghebraght : Wat haet dit beeldt ? tot den welchen de Christene ghesepdt heeft : Het haet aen de ghene die het eeren / ende het schadicht aen de ghene die het out-eeren. Waer op een Sarazijn heeft ghesepdt : Siet / ick sal het de ooghe upt-steken / ende sien oft het my schadighen sal. Dit ghesepdt hebbende/heeft de rechte ooghe van het beelt upt-ghesteken / ende daedelyck is sijne rechte ooghe upt-geballen op d'aerde / ende hy is bebanghen gheworden met eene brandende kortse. Dit hebben ons verhaelt twee-en-dertigh mannen in't getal/die van Cyprus waren wederom ghekomen.

Bemerckinghe.

Ick braghe nu van onse Weder-partye, oft sy dese boven-ghemelde gheschiedentissen vooz fabels houdt / oft niet ? Soo niet ; Ergo soo hebben wy dat wy begheeren : Soo jae ; braghe dan vanden onpartijdighen Leser / wat hy vooz redelyck hout / oft te ghelooven aen Partye, die niet van dit allen ghesien heeft / oft aen een heel alghemeyn Con-

Concille van dyp hondert en vijftigh (volghens de calculatie van Cedrenus, in *Constantino*) allegaer treffelijcke/ oft heplighe mannen / in welker te-ghenwoordighepdt dese gheschiedentissen / van ooghelijcke gherupghen / op gheseydt wesende / zijn van haer eenpaerlijck gheapprobeert gheweest/ ende booz waerachtigh ghehouden? Wie/die noch eenighe reden ghebzupcht/en sal my niet toe-stemmen/dat redelijcker is/sich aen de leste te houden? Ergo een redelijck mensch en magh dese boozsepde gheschiedentissen niet houden booz fabels/ maer booz waerachtigh; dies-bolghende ghelijck eerrijds in't oude Testament van Godt zijn ghestraff gheweest die de Arcke des Heeren ont-eerden / alsoo zijn oock in't nieuw Testament gheplaeght gheweest die de beelden der Heplighen ont-eert hebben: Ergo upt die straffen moet-men beslupten/dat sy teghen den wille Godts stryden/die de beelden ont-eeren.

Booz eene toe-mate sal tck hier by boeghen het ghene ons verhalen Joannes Bollandus, ende Godefri-dus Henschenius vande Societeit Jesu *In Actis Sanctior.* Tom. 2. Januarij in vita S. Antonij pag. 159.

In't jaer Christi 1576, den elfsten Junij/ als den Hertogh van Alençon, broeder vanden Coninck van Franckrijck / was in de stadt van Castillon, ende sijn legher daer ontrent / in een Dorp met name Souley, ghelegghen eene mijle vande booznoemde stadt / zijnder ghewerst dyp soldaten / de welke booz de deure vande Kercke hebben vanden staen het beelt vanden H. Antonius, ghesneden upt eenen steen / ende naer vele lasteringhen / spottinghen/ ende moerwillighe woorden / hebben sy op het hooft van het beeldt ghesteldt een helmert / in de handt ghesteken eene hallebaerde/oft pycke/ ende gheseyt: Indien ghy sedts vermooght/ oft eenige macht hebt/thoont die teghen ons/ende bescherm u. Welck gheseydt wesende / hebben sy mentgh-mael met hare wapenen het boozsepde beeldt be-stozmt / ende tughebaren. Waer mede niet te

bzeden wesende / eenen van die heester op-ghescho-
ten / ende het aensicht tusschen de kinne / ende on-
derste lippe ghequerst : Doch niet sonder straffe/
want op den selven zondt / heeft hy jammerlyck
beghinnen te kermen/ende te schreutwen/roepen-
de : Ick brande/ick brande : ende daer op soo valt
hy doot ter aerden / ende als dan heeft men ghe-
merckt dat het byer (welck wy ghemeynlyck
noemen het byer vanden H. Antonius) precis hem
op die plaetse van sijn aensicht hadde ghebadt/
daer hy het beridt hadde doorgeschoten.

Den tweeden niet min gheboelende de almach-
tighe / ende straffende handt Godts / gheboelende
het ghewelt van het byer / dat in het binnenste
van sijn inghewant brandde / is ghespronghen in
een water dat daer nae hy was / om den brandt te
bluffchen / maer is daerelijck te gronde ghegaen/
ende verzoncken.

Den verden / siende de ellendighe doot van sijn-
ne twee mede-ghesellen / valt neder ter aerden/ende
de wort ghedraghen in het naeste huys / met sulck-
eene grontwelycke koptse bevanghen / dat een-se-
der / wie hem sagh / groot mede-lyden met hem
hadde. Sijne vrienden / ende naementlyck sijne
mede-soldaten/die Catholijck waren/zijn ghegaen
nae de Kercke/ende hebben aldaer / met grooten
toelooft van soldaten / ende inwoonders der
plaetse doen singhen eene solemnele Misse / ter
eere vanden H. Antonius, hoor de welbaert / ende
ghesondt heyd vanden siecken : nae de Misse / en-
de andere verscheyden ghebeden / zijn sy hoop-
ghewijs den siecken gaen besoecken / ende weder-
om aldaer ghebeden hebbende / heeft den Pyster
hem met ghewijt water besproept. Hier op komt
den siecken tot sy-selven/belijdt sijne schuldt / bidt
Godt om barmhertigheyt / ende heffende sijne
handen om hoogh nae den hemel / braecht met
alle oodtmoedigheyt de ghebeden vande om-
staenders : Ende de barmhertigheyt Godts en
heeft hem niet ontzoken / want hy heeft op den
selven

selven tijdt sijne volle ghesondshepdt bekomen. Dit alles is bevesticht gheweest van meer als dyp dupsent ghetuyghen/die het selve hebben ghesien/ende ghehoort.

De voorzghende Joannes Bollandus, ende Godfridus Henschenius, die dit verhalen / hebben my het ozigtneel selve in handen ghelevert / gheschreven in't Fransch / ende ghedruckt by Guilielmus Merlin te Parys, by het palays op't selve Jaer / als de saecke gheschiedt is / te weten / 1576. waer van den tijtel is :

Histoire miraculeuse de trois Soldats, punis divinement pour les forfaits, violences, irreverences, & indignitez par eux commis, avec blasphemes execrables contre l'Image de Monsieur S. Antoine. A Souley pres Chastillon sur Seine, le vingt-uniesme jour de Juin dernier passé.

Indien onse Weder partye, dit wederom wilt doen passeren booz eene fabel / soo en moet sy my dan niet qualijck af-nemen / indien ick openlijck segghe / dat oock alle hare Martelaers boecken / die sy soo diekwils hersneedt / vermeerdert / verbetert heeft / niet anders als puere fabels en zijn : Ick weet wel dat sy my dit niet en sal toestemmen ; soo sal sy dan schuldigh blijven / te segghen / wat reden daer is / om meer gheloobe te gheben aen hare Martelaers boecken / ende booz waerachtigh te houden alles wat van haer wordt ghesepdt / als aen dit boozgaende verhael / twelck niet alleen van soo gheloofbare mannen verhaelt wordt / als zijn de autheurs van hare Martelaers boecken / maer oock van dyp dupsent ende meer oogghelijcke ghetuyghen / is bevesticht gheweest.

Is't saken dat sy my booz reden gheeft / dat ondertusschen dierghelijcke verhalen zijn valsch bebonden gheweest / ende vande Catholijcken self niet ghelooft ; hier teghen stelle ick de valscheden / ende onwaerachtighden / vande welcke niet alleen de Autheurs vande Martelaers boecken / maer oock andere hare schrybers doorgaens van de Catholijcke soo mondelingh / als schriftelijck

zijn obertught gheweest : Ghelijck dan Partye
 mp niet en sal toe-stemmen/ dat het alles daerom
 ontwaerachtigh is 'rghene sy schriftelijck/oft mon-
 delingh boozstelt/ om dat sy dickwils van valsche-
 hepdt is obertught gheweest ; alsoo segghen wy
 oock / ghenomen datter eenighe van onse verhae-
 len waren bevonden gheweest / die soo vast niet
 en ghinghen / oft om dat sy alleen van hoozen seg-
 ghen / ofte upt lichtveerdighepdt / oft sonder be-
 quaem / ende wettelijck ondersoek / waren ghe-
 schreben ; hier upt en volght niet / dat daerom
 oock die verhalen booz fabels moeten passeren/ de
 welke van soo menighe menschen/nae wettelijck
 ondersoek/zijn bevesticht gheweest: Soodaentgh
 is het boozgaende verhael : ergo hy soude hy ons
 booz soo onredelijck worden ghehouden / die dit
 soude segghen te wesen eene fabel / als hy hy Par-
 tye soude booz onredelijck ghehouden worden/ die
 hare Martelaers boecken soude doen passeren
 booz loutere verdichtsel / ende versierselen. Is
 dan dit booznoemde verhael (redelijck sprekende)
 waerachtelijck gheschiedt / soo magh dan Partye
 hier upt by besluyten / dat-men de beelden der
 Heplighen niet en magh ont-eeren.

§. 3.

Dit selve wordt bewesen uyt de Reden,
 ende oude Rechten.

Aengaende de Reden, Partye en kan mp niet ont-
 kennen/oft alle waere Beelden hebben eenig
 opsicht/op eenig boozbeeldt/het welck booz haer
 wordt uptghedrukt/ alsoo hebben de beelden van
 den Coningh/oft Keeser/opsicht op den Coningh/
 oft den Keeser selve.

ICK segghe (waere beelden) want indien sy gheen
 boozbeeldt en hebben/dat oyt is gheweest/oft kan
 wesen/

vande Beelden, ende Beelden-dienst. 75

wesen / oft noch is / soo en zijn't gheene waerachtighe beelden / maer alleenlyck loutere versierfelen.

Doorder dan / is't saken dat alle waerachtighe beelden opsicht hebben op hare boozbeelden / soo besluyt dan hier upt seer wel den H. Methodius *Orat. 2. de Resurrectione*, dat dien den welcken eenighe lasteringhen spreeckt teghen de beelden / niet en moet ghehouden worden, als oft hy alleen de materie / vande welke sy ghemaect zijn / versmaedde / maer goddeloos wesende teghen den Coningh selve / die dooz het beeldt upt-ghedruckt is. Van ghelijcken den H. Joannes Chrysofostomus *Serm. in Parabol. de Semente*. Die injurie doet / seyd hy / aen het beeldt vanden Keyser / die doet injurie aen den Keyser selve / als wesende het boozbeeldt van't beeldt.

Wederom den selven H. Joannes Chrysofostomus *Homil. 2. ad popul. Amioch*. beklaght / ende beweent met reden / het stuck / 'twelck de bozghers van Antiochien hadden bedreven ontrent het beeldt vande Keyserinne / hupszouwe van Theodosius, als sy dat hadden ghebroken / ende ter aerden ghetwopen / wel wetende dat de oneere / de welke sy aen het beeldt hadden ghedaen / niet en kost gheschieden / sonder oneere / ende injurie te doen aen de Keyserinne selve. Dit is het gheboelen van alle redelycke verstanden / sae van alle natten des werlts.

Nu hebben wy boven verhoont dat onse Beelden der Heplighen waerachtighe beelden zijn / dat is / dat sy opsicht hebben opeenigh boozbeeldt / dat waerachtigh is. Ergo / volghens de reden / ende het gheboelen van alle natten / men kan de beelden der Heplighen niet ont-eeren / sonder mede t'ont-eeren de Heplighen selve / haere booz-beelden: Maer Partye, moet wy bekeunen dat men de Heplighen selve niet ont-eeren / noch injurieren en mach (want die haer raect, raect den appel vande ooghe des Heeren, *Zachar. Cap. 2. v. 7*. Die haer verbolght / verbolght Jesum selve. *Akt. Cap. 9. v. 5*.

Ergo

Ergo Partye moet my mede bekennen/dat men/
volghens de reden / hare beelden niet ont-eeren en
magh / om die swill dat men die / als opficht heb-
bende op hare boozbeelden / niet ont-eeren en
kan / sonder mede te ont-eeren hare booz-beelden
selbe.

Wat nu de Rechten aengaet: De Keyseren Theo-
dosius, ende Valentinianus, hebben door eene beson-
dere wet verboden / dat men gheene kruppen en
soude snijden/ oft schilderen op d'aerde / op dat het
heyligh met de voeten niet en soude betrappelt, ende als
soo ont-eert worden. *Lib. 1. Codicis Tit. 8. L. Cum sit no-
bis. Vnic.*

Deze boozsepde wet heeft onderhouden den goe-
den Keyser Tiberius, want als hy in sijn hof / een
krupps hadde ghesien / ghesneden in marber op
d'aerde/ heeft dat doen opzechten/ ende ghesepdt:
Wy moeten ons voorhoofd, ende borst wapenen met het
Cruys des Heeren, ende trappelen wy dat met de voeten?
Paulus Diaconus Lib. 18. Rev. Roman.

Ten tweeden. Hebben de Rechten, dat iemandt de
welcke de beelden van onsen Salighmaker/ oft de
Heylighen ont-eert/ met die te slaen/ te bzeken/ &c.
moeten gheszast worden met de doot. *Siet Boer.
decis. 301. Num. 18. Cassan. Cons. 1. in 5. praesupp. Clar. lib. 5. §.
Fin. 9. 68. N. 19. Azeved. l. 3. N. 6. &c.*

Doch hy soo verre my Partye seght / dat dese
wetten onredelijck sijn/ oft van gheender weerde;
Soo bzaeghe ick dan / oft de Magistraten in Hol-
landt onghestraft souden laten henen gaen/ eenen
persoon / die op publicque mercken / moerwil-
lighlyck souden bzeken het beeldt van eenighen
treffelijcken persoon / die veel upt-ghestaen heeft
booz het Vaderlandt? Oft wel / ick bzaeghe / oft
enen Vader sijnen sone soude onghestraft laten/
die het beeldt van sijnen groot-vader soude sien
besmeuten/ bespoutwen/ lasteren / &c. 'Tis seker
dat neen/ oft soo hy dat dede/ soo segghe ick dat hy
de eere van sijnen Vader niet ter herten en neemt.
Maer ghelijck de Heylighen / die nu saligh sijn in
den

den hemel onghelijckelijck weerdigher zijn / als alle de Coninghen / Princen / ende andere treffelijckhe personen des wereldts / soo zijn oock dies-volghende hare beelden weerdigher / als die vande Coninghen / Princen / &c.

Ergo indien hy straffe verdient / die de beelden ont-eert van Coninghen / Princen / &c. veel meer verdient hy ghestrafte te worden / die de beelden ont-eert van de Heplighen / al waer't noch schoon (ghelijck Partye wilt staende houden) dat sy van ons niet en wisten.

§. 4.

Wordt bethoont uyt de eerste Beeldt-stormers, dat het ongherijmt is de Beelden t'ont-eeren.

Als ick alles wel ondersoecke / soo bevinde ick dat de eerste beechters der Christene Beelden / zijn de Joden gheweest : de welke in haren Thalmud, uyt ghegheben in't jaer 976. *Ord. 2. Tract. 1. Dis. 2.* opentlijck segghen / dat de Kercken der Christenen hupsen zijn van Afgoderije / 'twelck ghesepdt wordt ter oorsake vande Beelden / ghelijck blyckt uyt het tweede alghemeyn Concilie van Nicéen, alwaer de Hebzeeruben dickwils Beeldt-stormers ghenoeimt worden.

Ontrent dien selven tijdt / onder den Keyser Zenon, isser gheweest eenen sekeren Xenaias, den welken Nicephorus *Lib. 16. Cap. 27.* ende Cedrenus in *Compendio*, segghen gheweest te hebben den Prince / ende eersten aenlepper der Beeldt-stormers. Desen Xenaias was een Persiaen / ende Barbaer / sae een bluchtighe slaeve / ende niet reghenstaende dat hy niet ghedoopt en was / bepussende nochtang dat hy Christene was / is hy gheraecht tot het Bischdom. Al-hoe-wel desen opentlijck heeft gheleert dat men de Beelden niet en moet eeren / soo leest men

men nochtans dat hy dit niet en heeft konnen
wys maken/als aen wepnighe.

Maer ontrent hondert jaren daer naer / onder
den Keeser Justinus de Jonghe / zijnder eenighe Sa-
maritanen gheballen in eene Christene Kercke / en-
de hebben haere wreedyghedt upt-ghestoort op de
Beelden van Christus, ende de Heplighen/ ghelijck
als blijkt upt den brief van den Eremyt Simeon
gheschreven aen den Keeser Justinus, *In Concilio Ni-
ceno Actione 5.*

Niet langh naer het jaer des Heeren 600. is op-
ghekomen den goddeloosen Mahomet, die aen de
voorztaenders van sijne secte gheene beelden en
heeft toeghelaten. Ghelijck blijkt upt den *Alcoran.*
Cap. 15. & 17.

Wederom naer hondert jaren / dat is / naer het
jaer des Heeren 700. eenen sekeren Joodschen
Cooberaer heeft aen Ezides Coningh van Arabien,
een Mahometaen, belooft dertigh jaren lebens / in-
dien hy in sijn ryck wilde ghebieden dat-men de
beelden Christi, ende vande Heplighen soude ver-
branden / ende wegh nemen upt de kercken der
Chrestenen. Hy heeft het gheboden / doch soo de
Christenen hem niet en gehoozsaemden/soo heeft
hy de Arabische / ende Joden in de Kercken ghe-
sonden / die het werck hebben volbracht. Maer
den Coningh Ezides is het jaer daer naer komen te
sterven / ende den Joodschen bedriegher / is van
sijnen naesaet met eene groutwelijcke doot om-
ghebracht. Soo staeter *In Concil. Nican. 2. Act. 5.* En-
de hy Cedrenus, Zonaras, ende Nicetas *in vitâ Leonis
Isauri.*

En wepnig hiet nae / is ghevolght den Keeser
Leo Isauricus, den welcken oock vande Joden op-
gheroekt wesende / heeft dooz een publicq plac-
taet gheboden / dat-men alle de beelden soude
wegh nemen upt de Kercken/ende heeft vele Chri-
stenen ghedoodt die sich hier teghen stelden. En-
de dit is den eersten Christen, die oozloghe heeft
gheboert teghen de beelden / soo ghetupght Paulus
Diaconus, &c. De

De goddelooshepdt van desen Leo heeft naeghevolght Constantinus Copronymus synen sone / den welcken tot teecken van synne toekomende booshepdt / het bat daer hy in ghedoopt wterdt / heeft vupl ghemaect / ende heeft daer-en-hoben omme-ghegaen met de konste van Necromantie / ende is gheweest een Nestoziaensch ketter / niet ghelovende dat Maria Godt ghebaert hadde / ghelijckmen kan sien by Zonaras, ende Cedrenus.

Als nu de oorloghe teghen de beelden eenighe jaren hadde gherust / soo is naer het jaer des Heeren 800. opghestaen Leo Armenus Keeser / ende synne naesaten / Michael Balbus, ende Theophilus, de welke allegaer upt ghesteken hebben in booshepdt / ende den lesten eenen Tooveraer / ende seer toe-ghedaen aen de Secte der Joden / soo men kan sien by Cedrenus, en Zonaras, *in vitis ipsorum.*

Dit zijn de aenlepyders / ende aendzybers vande beeldt-stozmerije / te weten / Joden, Barbaren, gheveynsde Christenen, ghelijck als Xenaias, Samaritanen, Mahometanen, Tooveraers, ghelijck als Ezides, Constantinus Copronymus, Theophilus, &c. Goddeloose menschen, boos van leven, ghelijck als Leo Isauricus, Leo Armenus, Michael Baldus. Die breeder bescheedt hier van wilt hebben / magh Bellarminum hier op lesen / *Tom. 2. de imag. Sanct. lib. 2. cap. 6.*

Ick late hier alle onpartijdigghen mensch eens bedencken / wat booz een werck het moet wesen / het welck booztghekomen is van dierghelijcke infame persoonen / ende oft sy de selve schande niet weerdigh en zijn / die in dit stuck / willen ghestelt worden in het ghetal van Keters, van Joden, van Samaritanen, van Mahometanen, van Tooveraers, van Barbaren, van gheveynsde Christenen, van goddeloose menschen?

Dit doet onse Partye, als sy dierghelijcke menschen nae-volght in het bzeken / wegh-nemen / verbieden der beelden / Ergo / ghelijck het in sy-selven ongherijmt is sich te boeghen by infame menschen / alsoo is het ongherijmt / de beelden / naer

naer het exempel van soodanighe menschen / te
buzken / te schenden / te verbieden.

HET II. CAPITTEL.

Korte waerschouwinghen raeckende het
eeren der Beelden.

TEn eersten. 'Tis aen de heele wereldt bekent/
wat eenen schroom de Ghemeynte van Weder-
partye heeft / van het eeren der Beelden / ende dat
om gheene andere oorfsake / dan om dieswil dat sy
dies- sengaende van hare Leeraers verkeerdelijck
wordt onderwesen ; want het principaelste dat-
men haer van songhs af indruckt / is / dat het Af-
goden zijn / ende de Papisten, Afgodisten : dit is bobē
in't langh ende breedt *Tract. 1 c. 4. en 5.* wederleydt.

Derhalven soo maectmen haer wijs / datmen
by ons ghehouden is de Beelden te eeren. Hier op
sal ick in't kort stellen ons gheboelen.

Ick segghe dan dat het onwacraechtigh is / dat
wy ghehouden / oft verbonden zijn de Beelden te
eeren : Daer is groot verschil tusschen moghen , en
moeten ; Wy en moeten de Beelden niet eeren om
oprecht Catholijck te zijn. Maer wy houden
staende / dat men't wel moghen doen / sonder Af-
godisten te zijn.

Dat men't wel moghen doen / heb ick nu alreede
in't voozgaende bewesen / ende sal het selve in't
volghende / noch breeder / ende meer in't bysou-
der bewijfen.

Dat men't niet en moeten doen / oft dat het ons
by staet / blyckt hier uyt dat menighe / oock op-
rechte Catholijcken / dupsentmael sullen passeren
vooz ren beeldt / sonder dat te groeten / oft daer
vooz te knielen / oft eenighe andere uytwendighe
eere te berhoonen ; ende al-hoe-wel sy haer leven
langh soo deden / ick segghe noch eens / dat sy daer-
om niet en souden laten Catholijck te zijn.

Wederom

Wederom daer is groot onderschepdt tusschen een beelt niet te eeren, ende tusschen ont-eeren.

De beelden niet te eeren, staet ons by / ghelijck sck nu datelijck hebbe gheseyt.

Maer de beelden t'ont-eeren, en staet niemant by / ghelijck wy boben hebben bewesen *Tractatu 3. Cap. 1. &c.*

Hy en sondicht dan niet / die de beelden enckelijck niet en eert; maer diese niet en eert uyt eenighe misachtighe / 't is om dat hy meent dat het afgodische beelden zijn / 't is dat hy sich inbeelt / dat hem dit niet en kan baeten / 't is andersins / ofte die met een ander spot / die hy de beelden siet eeren; ofte die opentlijck seght datmen de beelden niet en magh eeren die segghen wy dat hy sondicht.

De ghemeente dan van Partye, is hier van gheswaershout / dat sy hedzoghden wort / ende verlept / niet alleenlijck als men haer wijs maect / dat onse Beelden afgodische beelden zijn / ende haeren Dienst / Af-goden-dienst / maer oock als men haer leert datmen hy ons in conscientie ghehouden / ofte verbonden is / de beelden te eeren / want contracte is waer.

Ten tweeden. Ick hebbe boben *Tract. 1. Cap. 3.* bewesen het verschil datter is tusschen de eene Eere / ende de andere / diemen eenighe saecke kan toedraeghen. Doch hier mede niet te vreden weseude / sal dit stuck / noch wat breeder verclaeren / eer ick kome tot het eeren der beelden in het besonder.

De onpartijdighe Leser moet weten / dat Partye gheene andere reden en heeft om ons te beschuldighen van Afgoderije / als / om dat sy seght / dat wy aen de beelden bewijzen eenighe goddelijcke eere / die ghemeynlijck ghenoeemt wordt Religieuse eere, de welke (soo Partye seght) aen niet van al wat gheschaepen is en magh bewesen worden / sonder insurte te doen aen Godt.

Hier binde ick wederom groot bedrogh / want enckelijck te segghen / dat wy Goddelijcke eere

toedzaeghen aen de beelden/ dat luyt met ten eer-
sten aensten wat grof/ende vzeint in de dozen van
de werende / soo moet ick dan leeren wat hier
van is.

Indien Partye dan/dooz Goddelijcke eere, berstaet
eene eere/die Godt alleen toekomt/ t'is valsch dat
wy dierghelijcke eere bewijzen aen de beelden/ Jae
wy herbloecken die/ de welke sulcky souden der-
ven bestaen / ende wy segghen / dat dit niet ghe-
schieden en kan sonder Af-goderije / want dese
eere en maghmen niet gheben aen yet van al wat
geschaepen is/sonder af te wijcken/ofte gantsche-
lijck af te vallen van Godt.

Doch indien wy Partye, dooz Goddelijcke eere, ber-
staet eene boven-natuerlijcke eere / de welke on-
epndelijck minder is als die / de welck Godt al-
leen toekomt / ende nochtang meerder / ende van
eenen anderen slach / als die / de welke men aen
de menschen hier op de werelddt bewijst/soo is het
waer/ ende bekennen gheerne dat wy diergelij-
cke eere aen de beelden bewijzen / loochenen noch-
tang dat wy hier mede te kort doen aen de eere
Godts / ofte dat wy daerom dooz Afgoderije af-
wijcken van Godt.

De reden waerom wy dit loochenen / is nae-
melijck dese. Men doet de eere Godts niet te kort/
met de menschen te eeren hier op dese werelddt/dat
is eene saecke die seker is / want andersins soo
souden alle de booznaemste Patriarchen / ende
Prophten hier in te berispen zijn / de welke niet
alleenlijck sondaeren/en boose menschen ghe-eert
hebben/maer doock met de selve uytwendighe teer-
kenen / diemen deurgaens bewijst aen Godt / als
te weten / knielen / bugghen / plat vallen ter
aerden/ etc. Tis seker dat haer niemant hier o-
ber en kan beschuldige van Af-goderije; waerom
om diestwil dat sy (al-hoe-wel sy uytwendelijck de
selve teekenen van eere aen de menschen betwe-
sen/diemen Godt ghemepulijck toe-dzaeght)noch-
tang in haer ghemoet en achten sy die menschen/
die

die sp eerden/niet als goden / noch en hadden de meyninghe niet van haer die eere toe te draeghen/ de welcke Godt alleen toekomt / maer eene eere onghelyckelijck minder/te weten/die ghelyck-fozmigh was aen haeren staet / ende conditie. Alsoo segghe ick oock van het eeren van onse beelden / wy en houden die niet booz onse Goden/noch wy en draegen haer die eere niet toe / die Godt alleen toekomt/maer eene eere onepndelijck minder/als die Godt alleen toekomt / doch die ghelyck-fozmigh is aen den staet/ende conditie van de ghene/die dooz de beelden upghedruckt / ofte af ghebeelt zijn / dat is / van de Heplighen selbe. Maer den staet/ende conditie vande Heplighen/is boven-natuuerlijck/Ergo de eere die wy haer bewijzen dooz haere af-beeldinghen/ofte ghelyckentissen / moet boven-natuuerlijck wesen: Ghelyckmen van de Goddelijcke eere niet en verhozt met de menschen (dooz knielen / buggen/plat-ballen/&c.) te eeren hier op dese werelt / soo lanck als mense in't ghemoet niet en hout booz goden / noch de meyninghe heeft van haer de selbe eere toe te draeghen/die Godt alleen toekomt: Alsoo segghen wy oock dat wy de eere Godts niet en verhozten met onse beelden te eeren: 't sp dooz kniele/buggen/en platballen ter aerden / om dieswil dat wy die / noch haere boozbeelden en houden booz goden / noch de meyninghe en hebben van haer met de selbe eere t'achtervolghen / de welcke Godt alleen toekomt.

Doch of my Partye. misschien seyde / dat wy de eere Godts te kozt doen / om dat wy eene boven-natuuerelijcke eere aen de beelden bewijzen / ende dat de eere die Godt alleen toekomt oock boven-natuuerlijck is.

Ick bekenne dat de eene eere boven-natuuerlijck is / ende de andere oock / maer hier upt en volght niet dat wy de eere Godts verhozten / om dat wy made een boven-natuuerlijck eere aen de beelden bewijzen/want al hoe wel alle beyde dese

eeren boben-natuerlyck zyn / soo ist nochtans / dat de eere/die men Godt alleen schuldigh is / van eenen slaggh / ende weerdighepdt is / onepudelyck meerder / ende verhegender / als die eere / de welke wy aen de beelden toe draeghen : Ergo die eere / die wy aen de beelden betuyfen / en kan in het minste niet schaedyghen / ofte verhinderen die eere die wy Godt alleen schuldigh zyn.

Ick thoone dit klaerder in een ander exempel. De liefde met de welke wy Godt beminnen ter oorzaecke van syne opperste goetheyt / is boben-natuerlyck / ende de liefde met de welke wy Christum beminnen / als mensch / door ons ghestorven / Is mede boben-natuerlyck / niemant nochtans is soo onwetende / ende onberstandigh / die segghen sal / dat wy te hoort doen aen de boben-natuerlycke liefde met de welke wy Godt moeten beminnen / als wy mede met eene boben-natuerlycke liefde Christum beminnen puer / ende euckelyck / als mensch wesende. 't selve moet gheseyt worden van de boben-natuerlycke eere / die Godt alleen toekomt / ende die boben-natuerlycke eere / die wy aen de beelden bewyfen.

Ten derden. Dient door waerschouwinghe aen de een-boudighe ghemeente van Partye , dat alle stucken van de Keligie / niet en moeten staen met platte / ende uyt-gedrukte woorden in de Schryftuere : Want ten eersten, dese woorden en staen nergens inde Schryftuere : Daer is eene Dryvuldigheyt. Noch dese: Het Avondt-mael des Heeren, ofte den Doop sijn Sacramenten; Noch dese : Het houwelyck, en is geen Sacrament, &c. 't is dan ghenoech / dat men se door wettelijcke consequentien / uyt de Schryftuere kan trecken; want op dese maniere / ende anders niet / ghelooft Partye datter eene Dryvuldigheyt is / dat het Avondt-mael des Heeren / ende den Doop Sacramenten zyn, dat het houwelyck gheen Sacrament en is / &c. Ergo schoon daer in de heele Schryftuere niet te vinden en waeren dese woorden: Men magh wel beelden maecten, ende die eeren,

'tis

van de Beelden ende Beelden-dienst. 85
't is ghenoech (ghelijck het oock in andere ghe-
wichtrighe stucken is aen onse Partye) datmen dier-
ghelycke Schrif-
tuere-plaetsen kan voort-brengen/
upt de welcke men dese leeringe/dooz wettelycke
consequentsien kan trecken.

Ten lesten. Moet de ghemeynte van Partye we-
ren / datter gheen onderschept en is / vooz soo
veel als het eeren raecht / tusschen een beelt, of fi-
guere, of ghelijckenisse, of af setsel, of uytwendigh ver-
toonfel. Dit / segghe ick / is al een dinghen vooz
soo veel als het eeren aengaet; want de Schrif-
tuere als sy Exodi 20. Verbiedt al wat ghesneden
is / daer by steltse oock / ghelijckenisse. Ergo 't is
dat ick bewijse upt Schrif-
tuere datmen de beelden
mach eeren / 't sy de Figueren, 't sy de ghelyckenis-
sen, 't sy de uyt-wendighe vertoonfelen, het komt al op
een upt. Laet ons dan beghinnen / ende komen
tot de bewyssen upt Schrif-
tuere.

HET III. CAP.

Wordt bewesen datmen de Beelden
in't besonder mach eeren.

§. I.

Bewijs uyt Schrif-
tuere aengaende het
eeren des Cruys.

Numerorum Cap. 21. vers. 8.

DE Heere seyde tot Moyse: Maecte u een vyerige slan-
ghe, ende steltse op eenen staeck: Ende het sal ghe-
schieden, dat al die ghebeten is, als hyse aensiet, soo sal
hy leven.

V. 9. Ende Moyse maecte een koperen slanghe, ende
stelde se op eenen staeck, ende het gheschiede, als een slan-
ghe

ghe yemandt beet, soo sagh hy de koperen slanghe aen, ende hy bleef levendigh.

Vraeghe **Wat was dit vierigh / oft koperen Serpent anders / als een beeldt, ofte figure, ofte ghelijckenisse vanden ghekruyften Christus?** Dit is soo klaer datter niemant aen en magh twyffelen / want

Ten eersten, **De Heere Christus selve heeft ons dit met klaere / ende dupdelycke woorden gheleerd** *Ioan. Cap. 3. V. 14* Ghelijck Moyses de slanghe in de woestijne verhooght heeft alsoo moet den Sone des menschen verhooght worden, te weten / aen het Cruyce, ghelijck den Dordrechtschen Bijbel dat verclaert *Num. 27.* Hoe kunnen dese woorden / Ghelijck het Serpent. Alsoo den Sone des menschen / anders verstaen worden / als dat het Serpent eene ghelijckenisse van Christus was / ende sijne verhooghinghe, eene ghelijckenisse / ofte af-beeldinghe van de cruyssinghe *Christi*, ende den staeck, daer op het verheben was / eene ghelijckenisse van het Kruys *Christi*: ende ten lesten / het verheven serpent op eenen staeck, eene ghelijckenisse van Christus ghehanghen aen't kruys.

Dit is oock het gheboelen vanden ouden Tertulianus, ober beerthien hondert en sestig jaeren / *Lib. 3. contra Marc.* ende vande H. Justinus Martelaer ober vijftien hondert jaeren. *Dialog. contra Tryphon.* van den H. Augustinus *Serm. 101. de temp.* van den H. Chrysofostomus, *de adorat. Crucis.* Theodoretus, & Theophylactus, &c.

Jaer Joannes Calviin selve / schrybende op het boorsepde Capittel Numer. 21. noemt dit Serpent / een af-settel, ofte ghelijckenisse van Christus.

Maer hebben dan upt de leeringhe vande out-baeders / jaer upt de bekentenisse van Partye selve / jaer upt de gherupghenisse van Christus selve / dat het koperen serpent / niet alleen een beeldt, of af-settel, of figure, of af-beeldinghe, of ghelijckenisse *Christi* was / maer naemelijck oock een beelt vanden ghekruyften Christus, of van het kruys *Christi*.

Du is dan de vraeghe / of de Joden dit beelt Christi,

Christi, hebben ghe-eert? Ick segghe dat sae.

Mijn eerste bewijs / trecke ick upt dese woorden vande Schrifstuerre : Het sal gheschieden dat al die ghebeten is, als hy dit serpent aensiet, soo sal hy leven. **Wederom** : Het gheschiede, als een slanghe yemandt beedt, soo sagh hy de koperen slanghe aen, ende hy bleef levendigh. **Waer toe diende dit aensien van het serpent?** was het niet om de ghesonthepdt te verkrigghen? sonder twijffel / want de boozsepe woorden gheben dit klaer upt / wel aen dan; soo stemme ick toe't ghene den H. Hieronymus seyt : dat de Joden dit beeldt aensaeghen, met eene inwendighe eerbiedinghe. Ick rhoone dit in een exempel / dat wy daeghelijck sien booz de ooghe. **Daer is eenen bedelaer die eene aelmoesse verwacht van eenen rijcken / hy slaet sijne ooghen ootmoedelijck op den rijcken; wat is dit aensien anders als eene eerbiedinghe met de welke hy de aelmoesse bzaeght?** De Joden, die ghebeten waeren van de serpente/waeren in doodts noodt/haer was geboden/het serpent aen te sien om te bekomen haere ghesonthepdt; hoe kost dit aensien anders gheschieden in sulck eenen noot/als met eene ootmoedighepdt/de welke den noodt/ende perijckel des doodts ghemeynelijck medebzenght / maer ootmoedighepdt ende onderwerpinghe is eene soorte van eerbiedinghe/Ergo het aensien der Joden van het serpent is gheschiet met eenighe eerbiedinghe.

Doeght hier nu by / dat sy / eyghentlijck de ghesonthepdt niet en hadden te verwachten van het serpent / maer door het aensien van het serpent / hadden sy die te verwachten van Godt / want soo seght den **Wijseman Sap. Cap. 18. v. 7.** Die hem tot dat selve (serpent)keerde, en wiert niet behouden door het ghene hy aengheschouwt hadde, maer door u, den behouder van al. **Welck haer Moyses (om alle Af-goderijen te schoutwen) sonder twijffel hadde gheleert: Dit bevesticht oock den H. Ephrem ober derthien hondert saeren / de penitentiâ circa medium:**

Propterea in ligno serpentem suspendit, ut qui in eum aciem oculorum intenderent, sanarentur, non per serpentem, sed propter poenitentiam, ceinebant quippe ipsū & peccatum in memoria reducebant.

Daerom, seyt hy/ heeft Moyses het serpent ghehanghen op eenen staeck, op dat die, de welcke haere ooghen slaende, souden ghe nesen worden, niet door het serpent, maer door de boet-veerdigheydt, want sy saeghen op het serpent, ende sy wierden haere sonden indachtigh.

Wat sal Partye hter op segghen? sal sy my dit segghen van den Wyseman, ende van Ephrem, toestemmen/ of niet? hebben de Joden haere ghesonthepdt ghekreghen van Godt selve / ofte van het serpent?

Ich weet wel dat sy my niet en sal bekennen dat de Joden haere ghesonthepdt hebben ghekreghen van het serpent / want sy en wilt in gheene schepselen ghelijck als zyn waeter / olje / sout / &c. eenighe kracht bekennen tot eenighe boven-natuerlycke uytwerckinghen; Ergo soo resteerter alleen / dat my Partye bekenne / dat de Joden haere ghesonthepdt verkreghen van Godt: dooz wat middel? te weten dooz het aensien van het serpent, want soo seyt Schryftuere: Al die ghebeten is, als hyse aensiet, soo sal hy leven. Ergo dooz het aensien van het serpen, naemen sy haere toeblycht tot Godt / om ghenesen te worden; Maer sy en kosten haere toeblycht niet nemen tot Godt / ofte sonder hem te bekennen als haeren behouder, ghelijck den Wyseman seyt, ofte sonder haere schult te bekennen met een berouw, ende leedt wesen / soo Ephram seyt / gheen van beyde en kost gheschieden sonder eere toe te draeghen aen Godt; Ergo / dooz het aensien van het serpent, eerden sy Godt: Soo doen wy oock ten opsichte van onse beelden (ghelijck als boven behoont is) ergo in dit stuck zyn wy ghelijck-formigh aen de Schryftuere.

Mijn tweede bewijs trecke ick uyt het 4 Boeck der Coninghen Cap. 1 .v. 4. Alwaer gheseyt wordt / dat dit boozsepde koperen serpent is betwaert gheweest / tot de tijden toe vanden Coningh Ezechias, dat is / sebz hondert en seben en-twintigh jaeren / want het is van Moyses opgherecht gheweest in't jaer des werelds 1583. ende Ezechias regeerde in't Jaer 3309. Dat

Dat my nu Partye eens segghe/ hoe/ende waer/
dit koperen serpent is bewaert gheweest? Joannes
Calvyn sal my antwoorden *Numeror. 21.* 'Tis seyt hy/
op-ghesloten gheweest als eenen kostelijcken schat, ende
sorghvuldelyck bewaert gheweest, soo langhen tydt, in
het tabernakel des Heeren, te weten/tot eene eeuwige
ghedachtenisse van de wonderheden / die daer ou-
trent maeren in boozleden tijden gheschiedt. **S**eer
wel. **V**raeghe nu oft het gheen eere en was booz
het serpent / ghestelt te worden in't heyligh / op de
plaetse daer Godt selve ghedient wiert in het taber-
nakel des Heeren? ghehouden te worden booz eenen
kostelijcken schat? booz-ghestelt te worden aen't
volck / tot eene eeuwige ghedachtenisse van de
wonderheden Godts? (want dat het aen't volck is
booz-ghesteldt gheweest / blijkt klaer upt het
boozghemelde 18. *Cap.* alwaer gheseyt wort / dat sy
ten lesten dit serpent hebben beghinnen te wie-
roocken/sacrificien te doen/ &c.) **E**rgo / volgheng
Schryftruer / soo en is het niet ongherijmt / indien
wy aen de beelden van't krus (waer van dit
serpent eene af-beeldinghe was) dese eere toedrae-
ghen / dat wyse stellen in't Heyligh, dat wyse ach-
ten als kostelijcke schatten / ende dat wyse houden
tot ghedachtenisse van de wonderheden die Godt /
booz sijnen sone/daer mede ghewrocht heeft / ende
dat wyse booz stellen aen de ghemeente.

Du dat Ezechias den Coninck / dit serpent heeft
doen mozselen / en doet niet ter saecke / want den
Dordrechtchen Bijbel *Num. 7.* bekennt dat de Joden
dat hielden booz haeren Afgodt, ende Augustinus van
ghelycken *Lib. 10. de Civit. Dei Cap. 8.* is van het selve
gheboelen / als hy seght : Als het dwaelende volck,
daer naer dit koperen serpent, hadde beghinnen te dienen
als eenen Af-godt, de Coningh Ezechias, heeft het, met
grooten lof van godtvruchtigheydt, ghemorfelt.

Maer (ghelyck als boven bewesen is / wy en
houden onse beelden booz gheene Afgoden / ergo
dit breeken / ende wegh-nemen van het serpent / en
doet niet ter saecke : 'Tis ons ghenoggh dat het

Cum postea
populus er-
rans tãquam
idolum cole-
re capisset,
Ezechias rex,
cum magna
pietatis lau-
de, contrivit.

soo menighe jaeren / op de tijden van soo veel
Godtbruchtighe Rechterg/en Continghen / is ghe-
stelt geweest in de heylighe plaetse des Heeren /
gehouden door eenen kostelijcken schat / 't welck
wy segghen / niet te kunnen gheschieden / sonder
dat te bereeren.

Mijn derde bewijs trecke ick uyt de verclaringe/
de welcke den H. Augustinus aengaende dese Schrif-
tuer-plaetg maect *Libro 3. de Trinit. Capite 10.* Daer
hy alsoo spreect : Altemet maectmen eene selve
figuere / ofte beeltenisse om te blijven eenigen tijt /
ghelijck heeft kunnen wesen dat koperen serpent, 't
welck verheben is geweest in de woestijne. Maer
om dieswil dat dese dinghen wel bekennt zijn aen
de menschen / want sy zijn ghemaect bande men-
schen / sy moghen wel achtervolght worden met eere, als
dinghen de welcke Religieus zijn, ofte de Religie raecken,
Maer sy en kunnen gheene verwonderinghe ver-
oorzaecken / als of sy wonderlijcke dinghen wae-
ren.

Aliquando
ad hoc fit ea-
dem species,
vel aliquan-
tulum man-
sura, sicut
potuit serpens
ille aeneus,
exaltatus in
cremo, &c.
Sed quia haec
hominibus
nota sunt,
quia per ho-
mines fiunt,
honorem tan-
quam Reli-
giosa possunt
habere stu-
porum tan-
quam mira-
non possunt.

Daer seght immers Augustinus opentlijck / dat
men het koperen serpent mocht achterholghen met
eene Religieuse eere, ofte dat men mocht eeren als ee-
ne saecke / die de Religie aengaet. Ergo met meerde-
re eere als men ghemeenlijck bewijst aen enckele
menschen. Nu sal alle redelijck mensch my moe-
ten toestemmen dat het sekerder is / sich te houde
aen de Schriftuer / soo Augustinus verklaert / om dat
hy naerder is gheweest aen de tijden van de Apo-
stelen / ende meer verlicht in de Schriftuere / als
aen de nyt-legginghe van Partye, Ergo houdende
my aen Schriftuer soo sy van Augustinus verklaert
wort / soo segghe ick / dat men het koperen serpent of-
te metter daer Religieuse eere bewesen heeft / ofte
ten minsten dat men heeft moghen doen.

Nu hoorder / Christus selve die seyt / dat het ko-
peren serpent, sijn af-beeldinghe ofte ghelijckenisse
is gheweest / als hy soude hanghen aen het kruys /
de H. Outbaeders hy kans van alle eenwen /
noement van ghelijcken een beeldt / ofte figuere
van

van de Beelden, ende Beelden-dienst. 91
van het kruys Christi, ende Joannes Calvijn en
ontkennet niet/ Ergo indie men den gekrup-
sten Christum, ofte sijn cruys, heeft ge-eert/ ofte
Religieuselijck moghen eeren onder de ghe-
daente van een serpent ghestelt op eenen
staeck/ veel meer salmen dat moghen doen/
onder de ghedaente van eenen mensch han-
ghende aen het kruys / aenghesien dat dese
ghedaente meer ghelijck-fozmigh is aen den
persoon/ als het koperen serpent is geweest.
Veel meer salmen dese ghedaente moghen
opsluyten, ende bewaeren, ende voorstellen aen de
ghemeynte, ende houden booz eenen kostelijken
schat, ende stellen in de Kercken tot eene eeu-
wighe ghedachtenisse / als het koperen ser-
pent. Laet ons nu sien wat dies aengaende
ghedaen heeft de eerste / ende rechtsinnighe
kercke van de eerste 400. jaeren.

§. II.

Wordt bewesen dat de Christenen van de
eerste 400. jaeren, dat is vande rechtsinni-
ghe Kercke, het teecken des Kruys hebbē
ghe-eert.

T Is seker/ ende ghewis dat de eerste/ en-
de oude Christenen deurgaens/ ende booz
alle wercken haer plochten te teekenen met
het teecken des kruys / op haere boozhoof-
den/ borsten/ huyzen/ ende dat te ghebruyckē
tot de booz-naemste kerckelijcke diensten.
Ick sal eenighe Out-baeters/ in't booz-
gaen hter booz-stellen / de welke van dese
loffelijcke ghewoonte ghewach maecten in
haere schriften / ende daer upt besluypen dat
sy dit Teecken hebben ghe-eert. Booz eerst
dan

Tertul-

Tertullianus. Anno 230.

Libro de Coronâ militis Capite 3.

a Ad omnem progressum, atque promotum, ad omnem aditum, & exitum, ac vestitum, & calcatum, ad lavacra, ad mensas, ad cubilia, ad sedilia, quæcunque nos conversatio exercet, frontem Crucis signaculo, terminus.

a Wy teekent ons boozhoofd met het teekenen des kruys / booz alle boozt-ganck / ende roeringhe / booz alle uyt-ganck / ende inganck / booz het kleeden / booz het wasschen / booz den eten / booz het slaepen / booz het sitten / ende ten lesten booz al wat wy doen.

Origenes Anno 230.

Homiliâ 2. in Psalmum 38.

b Ecce hic Christianus dicebatur, & signo Christi signabatur in fronte.

b Stet desen wiert Christen ghenoeit / ende hy wiert op het booz-hoofd gheteekent met het teekenen van Christus.

Lactantius Firmianus Anno 290.

Libro 4. Institutionum divinarum. Capite 27.

c Nunc satis est huius signi potentia, quantum valeat, exponere. Quanto terrore sit demonibus hoc signum, sciet, qui viderit, quatenus adjurati per Christum, de corporibus, quæ obsederint, fugiant. Nam sicut ipse, cum inter homines ageret, universos demones verbo fugabat, ita nunc sectatores ejus, eisdem spiritibus inquinatos, de hominibus, & nomine Magistri sui, & passionis signo excludunt. Cujus rei non difficilis est probatio: Nam cum diis suis immolant, si assistat

c Du kan men ghenoech uyt-legghen de kracht van dit teekenen / hoe veel dat het vermogh. Hoe seer dat de dupbelen booz dit teekenen schroomen / kan hy weten / die altemet heeft ghesien hoe sy / bestwozen zijnde dooz Christum, bluchten uyt de lichaemen / die sy besaeren. Want ghelijck hy selbe / als hy noch was onder de menschen / alle de dupbelen met een woordt heeft verjaeght / alsoo oock syne naerbolghers verjaeghen uyt de menschen die onsupbere gheesten dooz den naem van haeren meester / ende dooz het teekenen van syne passie. Dese saecke en is niet moepelijck om te bewysen: Want als sy offerhande doen aen haere Goden / ende dat ter pemandt teghenwoordigh is / die het boozhoofd gheteekent heeft / sy en kunnen gheen sacrificie doen / ende de waer leggher

cu

van de Beelden, ende Beelden-dienst. 93
 en kan gheene antwoorde gheben. Ende
 dit is dickwils de voornaemste oorzaecke ge-
 weest / waerom dat de Continghen / de
 rechtveerdigheyt hebben verbolght. Want
 alffer sommighe van haere dienaren / die
 Christenen waeren / by haere heeren waeren
 in't sacrificie / als sy haere booz-hoofden
 met dit teecken / hadden gheterkent / s'heb-
 ben haere goden verjaeght / soo dat sy de toe-
 kommende dinghen / upt het bespien van
 het inghewant der gheslaeghene beesten /
 uit en kosten boozsegghen.

aliquis signatam
 frontem gerens, sa-
 cra nullo modo litat.
 Nec responsa potest
 consultus reddere
 vates, Et, hec sepe cau-
 sa praecipua iustitiam
 persequendi, regibus
 fuit. Cum enim qui-
 dam ministrorum
 nostri, sacrificantibus
 Dominis assisterent,
 imposito frontibus
 signo, Deos illorum
 fugaverunt, ne posset
 in visceribus hostiarum
 futura depingero.

Den H. Cyrillus Hierosolym. Anno 365.

Catechesi 13.

d En laet ons niet beschaemt wesen den
 ghekrupsten te belijden / maer laet ons met
 betrouwen / op ons booz-hoofst met de bin-
 gheren dzucken het tecken des kruys. En-
 de dat men het kruys maecke in alle andere
 dinghen / in het eten / dzincken / upt-gaen/
 ingaen / booz den slaep / in't ligghen / in't
 gaen / in't rusten.

d Non pudeat nos
 Crucifixum confite-
 ri, sed in fronte con-
 fidenter, signaculum
 crucis imprimatur,
 Et in alijs omnibus
 crux fiat; in panibus
 comedendis, in pocu-
 lis bibendis, in
 egressu, & ingressu
 ante somnum, recu-
 bendo, & surgendo,
 eundo, & quiescendo.

Den H. Athanasius Anno 340.

In vita S. Anthony.

e De duybelen plegghen haer upt te geben
 booz Enghelen Godis / de welke soo ghy
 sult ghewaer worden / waepent soo u lie-
 den selbe / als uwe hupsen / met het teec-
 ken des kruys / ende terstondt sullen sy
 verdwijnen.

e Sdient daemones
 Angelos Dei se fin-
 gere, quos cum vide-
 ritis, tam vos, quam
 domos vestras crucis
 armate signaculo, &
 confestim solventur
 in nihilum.

Den

Den H. Basilius Anno 370.

Homilia 19. in Gordium Martyrem.

Hæc locutus, ubi se crucis figurâ circūscripsisset, procedebat ad plagam, nihil immutato colore, neq; quidquā alteratâ faciei alacritate.

Als den Martelaer Gordius, dit gheseyt hadde / heeft sich gheteekent met de figure des kruys / ende soo gtnck hy henen naer de doot / noch veranderende van couleur / noch van aensicht.

Den H. Gregorius Nazianzenus. Anno 370.

Homilia 1. in Iulianum ante medium.

Ad crucem, vetusque remedium confugit, hocque se, adversus terrores con-
signat, &c. Valuit signaculum, cedunt demones, pelluntur timores.

Julianus ghekomen zijnde in eenen Afgodischen tempel / in den welke dubbelschen spoogh was / ende groutwelyck gherucht / heeft sijne toeblycht ghenomen tot sijn oudt remedie / te weten / het kruys / met het welck hy sich heeft gheteekent teghen den schyck / &c. Het teeken heeft kracht ghehadt / de dubbelen wijcken / de vzeese woedt ber-
dzen.

Sozomenus. Anno 420.

Libro 5. Ecclesiastica Historia Capite. 2.

Julianus seipsum signo crucis con-
navit, quo facto, spectra è vestigio eva-
nerunt.

Julianus heeft sich geteekent met het teeken des kruys / ende op den selven stont is al den dubbelschen spoogh berdwonen.

Den H. Epiphanius. Anno 370.

Heresi 30.

Accepto vase aquæ coram omnibus, magnâ voce crucis signaculum proprio suo digito vasi imposuit, & invocato nomine Jesu, dissoluta sunt incantamēta.

Josephus, die van Joodsch Christen ghe-
worden was / heeft booz al het volck / een-
bat met waeter ghenomen / ende oberlupt
met sijnen eyghen vingher darr ober ghe-
maeckt het teeken des kruys / ende aen-
gheroe-

van de Beelden, ende Beelden-dienst. 95
gheroepen hebbende den naem Jesus sijn alle
tooberijen verdruben.

Den H. Hieronymus. Anno 390.

In vitâ Hilarionis.

Hilarion heeft sijn boozhoofd gheteekent
met een kruys / ende met sulck een helmet
ghewaepent zijnde / ende met soo een bozst-
harnas omringhelt liggende / bocht hy die
te kloeker teghen den duyvel.

Crucem signavit
in fronte, talique
armatus casside, &
loricâ fidei circum-
datus jacens, fortius
præliabatur.

Den selven.

Epistola 8. ad Demetriadem.

Slypt de kamer van uwt' ghemoet / ende
waepent dicketwils u boozhoofd met het teek-
ken des kruys / op dat den duyvel in u ghee-
ne plaetse en vinde.

Claudas cubiculum
pectoris, & æbro,
signaculo crucis mu-
nias frontem tuam,
ne exterminator Æ-
gypti in te locum re-
periat.

Den selven.

In Caput 9. Ezechielis.

Het kruys wordt dicketwils upt-gedrukt /
ende met de handt-gheteekent op de booz-
hoofden der Christenen.

Crucis habet si-
militudinem, quæ in
Christianorum fron-
tibus pingitur, & fre-
quenti manus in-
scriptione signatur.

Den H. Ioannes Chrysostramus. Anno 398.

Homiliâ quod Christus sit Deus.

Het kruys is doozluchtigher gheworden
als de kroonen van keysers / ende Conin-
ghen: Want het hoost en wordt soo seer niet
berciert met de koninklycke kroone / als
met het kruys / het welck alle eere weert-
digh is. Ende booz het welck te bozen alle
eenen schroom hadden / de figuren daer van
wordt grootelyck ghesocht / ende wordt
doek

Crux diademati-
bus, & coronis cla-
rius factum est, neq;
enim sic regiâ coronâ
ornatur caput, ut
cruce, quæ omni cul-
tu dignior: Et quam
omnes prius abhor-
rebant, ejus figuram
tantopere quarunt,
atque adeo ubique

ea invenitur, apud Principes, apud subditos apud mulieres, apud viros, apud virgines, apud nuptas, apud servos, apud liberos: subinde eam omnes se signant, inscribendo in nobilissimum membrum nostrum, in fronte enim nostram, quasi in columna, quotidie figuratur: sic in sacra mensa - sic in Sacerdotum ordinationibus, sic iterum cum corpore Christi in mysticis canis fulget.

Quando Cruce te signas, universam tecum crucis causam verte; & iram, ac reliquarum passionum incendia extingue: Quando te cruce signas, magnam tuam frontem arma fiducia, libertate animum munias.

Crucis signo in fronte hodie tanquam in poste signandus es, omnesque Christiani signantur

Quid est, quod omnes noverunt, signum Christi, nisi crux Christi? quod signum nisi adhibeatur, sive frontibus credentium,

oock ober al ghebonden / by de Princen / by de onderfaeten / by de vrouwen / by de mans / by de maeghden / by de ghetrouwde / by de slaebē / by de bype. En allegaer teeckent haer onderrusschen daer mede / dzukende dat op ons edelste lidtmaet / want het wordt daeghelijck af-ghebeelt op ons voozhoofst / als op eenen pflaer. Alsoo schijnt het oock npr / op de H. Tafel / alsoo in de ordeninghe der Priesteren / alsoo in het verborghen abondtmael / met het lichaem Christi.

Den selven.

Homilia 55. in Mattheum.

Als ghy u teeckent met 't kruys / oberleght met u selven alle de oorzackken van 't kruys / ende bluscht den brandt van de gramschap / ende andere quaede gheneghelijckheden: Als ghy u teeckent met 't kruys / waepent u voozhoofst met groot betrouwen / ende versterckt u herte met bypheydt.

Den H. Augustinus. Anno 420.

Tractatu 3. in Ioannem initio.

Ghy moet heden op u voozhoofst / als op een zyd-post gheteekent worden / met het teecken des kruys / met het welck alle Chyristenen worden gheteekent.

Den selven.

Tractatu 118. in Ioannem in fine.

Wat is het teecken Christi, 't welck aen alle menschen bekend is / anders als het kruys Christi? Welck teecken / ten sp dat het ghebyuyct worde / ofte op de voozhoofden bande

vande Beelden, ende Beelden-dienst. 97
vande gheloochighe / ofte ober het waeter/
dooz het welck sy herborzen worden / ofte o-
ber de olte met de welcke sy gesalft worden/
ofte ober het sacrificie / met het welck sy ge-
boedt worden / niet van dit al / en wordt
wettelijck volbracht.

sive ipsi aqua quâ
regenerantur, sive o-
leo quo chrisinate
unguntur, sive sacri-
ficio, quo aluntur,
nihil eorum rite per-
ficitur.

Den selven.

In Psalmum 141. propè medium.

Soo verre ist van daer / dat ick my soude
schaemen van 't krus / dat ick het krus
Christi niet en hebbe op eene verborzen plaet-
se / maer dat draeghe op het vooz-hoofst.

Usque adeo de
cruce non erubesco,
ut non in occulto
loco habeam crucem
Christi, sed in fronte
portem.

Paulus Orosius Anno 425.

Libro 7. Historia.

Theodosius den Keeser / sich waepenende
met het teecken des krus / heeft teecken
ghegheben tot het ghebecht / ende sich ghe-
sieldt in het midden vanden slag / seker we-
sende vande victorie / al-waert saecken dat
hem niemant ghebolght en hadde.

Signo crucis se
muniens, signū præ-
lio dedit, ac se in bel-
lum, etiamsi nemo
sequeretur, victor fu-
turus immisit.

Den H. Cyrillus Alexandrinus Anno 430.

Libro 6. contra Iulianum ante medium.

De Christenen draeghen sorghe dat sy
haere hupsen / ende vooz-hoofden teekenen/
met het teecken van het kostelijck krus.

Quibus cura est
& domus, & frontes
signo pretiosæ crucis
signare.

Ⓞ

Besluit.

Besluyt.

Ick en weet niet / wat dat ick hier eerst sal ber-
 onderen / ofte de vermetelijckheydt van Partye,
 ofte wel haere verblindheydt. Ick segghe dat het
 eene groote vermetelijckheydt is / eene gewoon-
 te (ghelijck ick nu bewisen hebbe van sich te teec-
 kenen met het teecken des Krups) eene gewoon-
 te / segghe ick / de welke op alle eenwen / en tij-
 den / in den Oosten / en Westen / Noorden / en Zuy-
 den / by alle Christenen (soo de voornoemde H. H.
 Out-baeders eenpaerlijck gherupghen) is in 't
 ghebruyck gheweest / te verwerpen / ende af te
 schaffen : eene gewoonte die van alle H. H. recht-
 sijnighe Out-baeders soo Griekische als Latijn-
 sche / Africaenen / Italiaenen / Spaignaerden /
 &c. vooz goet wordt ghehouden / ende aenghepre-
 sen / te houden vooz ongherijmt / ende upt te schel-
 den als supersticie. Dit is puer / ghelijckmen ge-
 meynlijck seyt in 't latijn / contra torrentem, met ge-
 welt willen op swemmen teghen den vollen / en-
 de teghen-worstelende stroom van eene snelle ri-
 viere ; oversulckx ghelijck jemandt die dit soude
 willen up-boeren / sonder aen te sien de erbaren-
 ste swimmers die hem dit ontraeden / met recht
 plichtigh soude wesen van groote vermetelheyt /
 alsoo / segghe ick / dat het in dit stuck mede gaet
 met onse Partye. Voeh niet minder en dunckt mi
 te wesen haere verblindheydt : want niet tegenstaen-
 de / dat sy soo openbaere gherupgenissen heeft na
 de alder-outste / ende tresselijckste Baeders vande
 oprechte Kercke / dat de dupbelen vooz het maec-
 ken van het teecken des Krups zijn versaecht ge-
 weest / gelijk als Lactantius, Athanasius, Gregorius
 Nazianzenus, Sozomenus, ende Hieronymus gherup-
 ghen? Dat de af-goden daer deur zijn stom ghe-
 worden / ghelijck als Lactantius seyt : Dat de
 Martelaers daer deur zijn verstercht gheweest /
 ghelijck

ghelyck den H. Basilius ghetuyghet: Dat de Coorberien daer deur sijn verdoeben geweest / gelyck als Epiphanius seyt: Dat de passien des ghemoets daer deur konnen ghebroken worden / gelyck als Chrysoftomus leert: Dat noch den Doop / noch de salbinghe / noch de ordeninghe der Priesteren / noch het sacrificie / sonder dit / niet wettelyck en konnen volbracht worden / gelyck als Augustinus, ende Chrysoftomus, segghen: soo ist nochtraus dat Partye, de ooghen niet en wilt open doen / om te sien datmen dit teecken magh eeren.

Te segghen dat alle dese boozgaende verhaelen fabels sijn / dat is soo veel ges. pt. / als dat de trefselijckste Baeders vande recht sinninghe Kercke bedrieghers sijn. Te segghen dat sy waerachtigh sijn / dat is soo veel als toe-stemmen / datmen het teecken des Krups magh eeren / want gelyck het wijcken van eenen minderen persoon / aen eenen die meerder is van conditie / is hem eere bewijsen / alsoo is het bluchten der dupbelen booz het teecken des Krups niet anders als eene eerbiedighe dzeese; gelyck het swijghen van een kindt / in de teghentwoozdigheyt van sijne ouders / is aen haer eerbiedinghe dzaeghen / alsoo is het stom worden vande af-goden in het aensien van het teecken des Krups / niet anders als dat eere bewijsen; gelyck het stellen van eenen persoon op de verhebenste / ende hooghste plaetse / is hem ver-eeren / alsoo het upt drucken van het teecken des Krups op de booz-hoofden der Christenen ('t welck het edelste lidt-maet is / soo als Chrysoftomus seyt) is het Krups ver-eeren; gelyck iemandt toe te schryben dat niet sonder hem wettelyck en kan gheschieden / is hem eere aendoen / alsoo / te seggen / dat sonder het teecken des Krups / noch doop / noch salbinghe / noch ordeninghe der Priesteren / noch sacrificie / wettelyck volbracht en kan worden / streckt sonder twyffel tot groote eere / ende lof van het teecken des Krups. Maer alle dese boozgaende dinghen worden waerachtelyck ghesepdt /

sept/ ende berhaelt bande outste / ende treffelijckste Daders bande recht sinnighe Kercke: Ergo volgheng het gheboelen van alle eentwen / die Parcy selve bekenet oprecht gheweest te zijn / maghmen het reecken des Kruys wel die eere toedraghen / de welke de rechtsinnighe Kercke naemelijck bande eerste eentwen/ aen dat heeft bewesen.

§. 3.

wordt bewesen dat de rechtsinnighe Kercke aen de beelden, ofte figueren des Kruys eere heeft bewesen.

Tertullianus Anno 230.

In Apologetico Capite 16.

Crucis Religiosi.

Seght dat de Christenen van sijnen tijdt / ghe-noemt werden bande Heydenen/ Religieusen van 't Kruys, dat is / dat sy het Kruys Religiense eerbiedinghe toe-droeghen / ofte Religienselijck daer toe gheaffectioneert waeren / het welck Tertullianus (daer hy nochtang andere valsche opwoydinghen wederlept) niet en loochent / ende oversulckx dooz sijn stil-swijghen stemt hy toe dat het soo was/ ghelijck de Heydenen seiden.

Lactantius Anno 290.

In Carminede Passione.

Quisquis
ades, medij-
que subis in
limina templi
fiste parum,
insontemq;
ruo pro cri-
mine passum
Respice me,
me conde
animo, me in
pectore ser-

Wie ghy zyt/ die hier komt in het midden bande Kercke/ staet een weynigh stille/ ende siet my aen/ den onnooselen die vooz utwe sonden gheleden heeft / verberght my in u gheinoet / betwaert my in u herte. Besiet my van het hoofst tot de boeten: Siet mijn hant stijf van bloedt / ende onder het hant mijnen bloedighen halz / ende het hoofst met breede dooznen dooz-hackelt / siet mijne

vande Beelden, ende Beelden-dienst. 101
 mijne toe-ghesloten / ende toe-ghedauwen
 ooghen / mijne bedroefde wanghen / ende
 mijne drooghe / ende met galle ghelaefde
 tonghe / siet mijn aensicht met de doot-ber-
 we oertrocken / siet mijne handen ghenae-
 ghelt / ende upt-ghetrocken ermen / ende ee-
 ne groote woude in mijne zijde / ende het
 bloedigh nat dat daer upt vloeydt / siet mijne
 doozboozde voeten / ende bloedighe lidmae-
 ten : Bugght uwe knien / ende aenbidt het
 eerweerdigh hout van het Krups.

Den H. Athanasius Anno 340.

De Passione Domini.

a Is het niet weerdigher het Krups lieber
 t'aenbidden / als te winnen de gracie bande
 soden / ende bande wereldt?

Den selven.

Questione 39. ad Antiochum.

b 'T is klaer dat het Krups van ons / die
 gheloobighe sijn / wort aenbeden / ende met
 kussen ghe-eert om Christus wile / die daer
 aen-gheslanghen heeft.

Den H. Ambrosius Anno 374.

Oratione de obitu Theodosij.

c Helena heeft wisselijck ghedaen / als sy
 het Crups heeft verheven / ende ghestelt op
 het hooft bande Coninghen / op dat het
 Crups Christi, in de Coninghen / worde aen-
 beden / dat en is gheene bertelheyt / maer
 godbezuchtigheyt / als men 't toedzaeght aen
 de heylighe verlossinghe.

G 3

Den

va. Vertice ad usq; pe-
 des me lustra, & aspi-
 ce crines Sanguine
 concretos, & languin-
 olenta sub ipsis
 Colla comis spinisq;
 caput crudelibus
 haustum, compressos
 speculari oculos, &
 luce carentes, Affli-
 ctasque genas, & a-
 rentem inspicere lin-
 gua, Felle venenata
 & Pallentes funere
 vultus, Cerne manus
 clavis fixas, traetos-
 que lacertos Atque
 ingens lateri vulnus,
 cerne inde fluorem
 Sanguineu, fossosq;
 pedes, artusque crue-
 tos, flecte genu, lig-
 numque crucis vene-
 rabile adora.
 Numquid dignius
 est crucem, potius
 adorare, qua Iudaeo-
 rum, & mundi gra-
 tiam lucrifacere?

b Crucem a nobis fi-
 delibus adorari, &
 exosculando hono-
 rari propter Christu,
 qui in ea pependit,
 manifestum.

c Sapienter Helena
 egit, qua crucem in
 capite regum levavit
 & locavit, ut Christi
 crux in regibus ado-
 retur, non insolentia
 illa, sed pietas est,
 cum defertur sacre
 redemptioni.

Den H. Hieronymus Anno 390.

Epistolâ 17. ad Marcellam Capite 8.

a Ergone erit illa dies quando nobis liceat speluncam Salvatoris intrare, & crucis lambere signum!

a Sal dien dagh oock eens verschijnen / op den welken wy sullen moghen ingaen inde speloncke des Heeren / ende het teecken des Cruys kussen?

Den selven.

Epistolâ 27. ad Eustochium Capite 3.

b Prostrata ante crucem, quasi pendentem Dominum cerneret, adorabat.

b Paula neder gevallen sijnde booz't Cruys / aenbadt / dat / als oft sy den Heer daer hadde sien aenghanghen.

Den H. Ioannes Chrysoftomus Anno 398.

In Sermone de veneratione Crucis. Tom. 1.

c venit anniversarius dies omni religione colendus, atque illustris sanctorum juniorum qui & ter beatam, vitalemque conservatoris nostri Iesu Christi crucem profert, & ad venerandum proponit. Quia igitur hodiernus dies pretiosæ crucis venerationi constitutus est, huc adeste omnes, eam cum metu, atque desiderio amplectamur. Hodie cæli atque terræ incolæ ingenti lætitiâ afficiuntur, propterea quod illustris, vitalisque crux Christi proponitur, cuius vi dæmones fugantur, morbi profligantur &c.

c Den saerlijckyschen dagh is ons verschenen / die met alle Godts-dienstighepdt maet gebiert worden / ende die doozluchtigh is dooz't V. Vasten / op weleken dagh het alder salighste / ende lebendigh - maeckende Cruys onses Salighmaeckers Iesu Christi wort te boozschijne gebzacht / ende boozghe stelt om ghe-eert te worden. Om dies wil dan dat den regentwoordige tijt toegeschickt is tot het eeren van het costelijck Cruys / comt hier allegaet / ende laet ons dat met breefe / ende eerbiedinge omhelsen. Van daerch sijn de inwoonderen vanden Hemel / ende aerde grootelijck verblijdt / om dies wil dat het doozluchtigh / ende lebendigh-maekende Cruys Christi wort boozghestele / dooz het welck de dupbelen versaecht worden / de siekten verdruben &c.

Den

Den selven.

Ibidem.

a Wy aenbidden het kostelijck/ende leuen-
digh-waackende Crups / ende wy houden
dat vooz eenen schat van grooter werden.

a Ejus pretiosam,
atque vitalem cru-
cem adoramus, &
pro thesauro magni
pretii tenemus.

Den H. Augustinus Anno 420.

Tractatu 36. in Ioannem ante medium.

b Daer en was eertijts niet ouerdrage-
lijcker vooz't lichaem/ als't Crups/ daer en
is nu op het doozhoof niet heerlijcker. Wat
mepnt ghy dat hy bewaert vooz sijne ghe-
trouwe dienaren/ de welke sulck eene eere
heeft aenggebaen aen het instrument van
sijne doot? Somma / het Crups en is hy
de Romeynen gheene straffe meer vooz de
misdaedighe / want nae dat het Crups des
Heeren is ghe-eert gheweest / men heeft ghe-
mepnt dat den misdaedighen ghe-eert wiert/
soo wanneer dat hy ghekrupst wiert.

b Nihil erat tunc in
carne in tolerabilius,
nihil est nunc in
fronte gloriosius.
Quid seruat fide-
li suo, qui talem hono-
rem dedit supplicio
suo? Denique modo
in poenis reorum non
est apud Romanos,
ubi enim crux Domi-
ni honorata est, pu-
tatum est quod &
reus honoraretur, si
crucifigeretur.

Den selven.

In Psalmum 36. ante medium.

c Daer hy de Oude misdaedigen wterden
ghekrupst/ daer en wordt nu niemant ge-
krupst. Het Crups is ghe-eert / ende 't is ge-
epndicht. 't is ghe-epndicht in de straffe/
ende het blijft in verheerlijckheyt. Van de
plaetse der straffen / is het gheraecht op de
vooz-hoofden der keyseren: Die sulck eene
eere heeft gegheuen aen het instrument van
sijne pijnen/ wat sal hy bewaeren vooz sijne
gheloobighe?

c cum sub antiquis
scelerati crucifige-
rentur, modo nullus
crucifigitur. Hono-
rata est, & finita est.
finita est in poena,
manet in gloria. A
locis suppliciorum,
fecit transitum ad
frontes Imperatorū.
Qui tantum honorē
dedit poenis suis, quid
seruat fidelibus suis?

Den selven, oft een Autheur die op den selven tijdt, of daer ontrent heeft gheleest.

Libro 2. de visitatione Infirmorum.

a Habent Christianorum arcana, illius dominicae crucis quasi quoddam venerabile monumentum, quod de crucis ipsius imaginatione crucem cognominant, quod & nos omni veneratione dignissimum fatemur, & ad recordationem Crucifixi nostri veneramus. Adicitur enim super crucem quadam hominis imbi Patientis imago, per quod salutifera Iesu Christi nobis renovatur passio. Hanc complectere humiliter, venerare suppliciter.

b Mox ambitu consecratur condita in passionis loco basilica, quae auratis coruscis laquearibus, & aureis dives altaribus, arcano positum sacrario crucem servat quam Episcopus verbis eius, quotannis cum Pascha dominij agitur, adoranda populo, princeps venerantium ipse, promit.

a De verborghentheden der Christenen/ hebben ghelyck als een eertweerdigh memozael van het Kruys des Heeren / welck memozael sy 't Kruys noemē ter oozsaecke vande af-heeldinghe des Kruys / het welck wy oock bekennen alle eerbiedinghe weerdigh te wesen / ende wy eeren dat tot ghedachtenisse van onsen ghekrupsten. Boven op 't Kruys wordt ghestelt een beelt van een lydende mensch / door het welck ons de memozie verberstet wordt van het saeligh lyden Iesu Christi. Om-helst dit beelt ootmoedelyck / ende eert het devotelyck.

Den H. Paulinus Anno 420.

Epistola 11. ad Severum.

b Daer wordt eene Kercke gebouwt op de plaerse vande passie / blinkende van bergulde ghewelf-selen / ende rjck van bergulde autaeren; in dese Kercke wordt in eene heylighe heymelike plaerse het Kruys bewaert / het welck den Bisschop van die Stadt / saerlijck / als men den Paesschen des Heeren viert / te voorszijne brenghet / om dat het soude aenbeden worden van 't volck / ende den Bisschop is denersten die het eert.

Den

Den selven.

Ibidem.

a **M'** hebben ten lesten wat gebonden / het welck wy aen u sonden senden / tot hepligh-maekinghe van de Kercke / ende tot meerderen seggen van de **H. Reliquien**, te weten / een deel van een stukken van 't hout des **Goddelycken Krups** / 't welck ons van **Jerusalem** ghebracht heeft de saelighe **Melania**, door de ghifte van **Joannes**, den **Bisschop** van die **stadt**. **Ontfanght** dit vooz eene groote ghifte / al hoewel het seer weynigh is / neemt de ghedachtenisse van de teghentwoozdighe / ende den pandt van de eeuwighe saelighepdt. **Als** ghy-lieden u sult in-beelden dat ghy dat hout siet / aen het welck onse saelighepdt / ende den **Heere** der **Majesteit** / ghehecht wesende / in het midden van het beben des werelts / ghehanghen heeft / verheught u dan / met een beben uws herten. **Zijt** oock ghedachtigh / dat in het aensien van dit **Krup** de **steurotsen** gebozsten zijn / ende naer het exempel van de **steen** / scheurt u-lieden gemoederen met goddelycke **hzeese**.

Sozomenus Anno 420.

Libro 1. Historia Ecclesiastica Capite 8.

b **Den** **Kepser** **Constantinus** heeft veel eere betwefen aen 't hepligh **Krup**.

Cælius Sedulius Anno 430.

Libro 5. Carminis Paschalis Capite 13.

Christus de gheweldighe instrumenten
B 5 banden

Invenimus quod dignè, & ad basilicæ sanctificationem vobis, & ad Sanctorum cinerum cumulanâ benedictionem mitteremus, partem particulæ de ligno divinæ crucis, quod nobis bonum benedicta Melania ab Ierusalè, munere sancti inde, Episcopi Ioannis attulit. Accipe magnû in modico munus, sumite monumentû præsentis, & pignus æternæ salutis. Dum videre vos cogitatis lignum illud quo fatus nostra, quo dominus majestatis affixus, tremente mundo, pependerit, exulteris cum tremore: Recordemur & petras fissas ad hujus aspectum crucis, & saltem saxorû amulatione, præcordia nostra fundamus timore divino.

Sanctæ cruci plurimum honoris tribuit.

Violenta sævi roboris instrumenta,

suis membris illu-
 strans, poenam ho-
 nore vestivit, suppli-
 cium salute dicavit.
 Ipsaque pius in se
 tormenta sanctificas,
 signum damnationi
 propositum, fecit
 beatitudine conse-
 cratum. Ut hic nullus
 animo peregrinetur
 ignaro; crucis speciē
 causam venerationis
 ostendere, quae Do-
 minum meruit ado-
 randa portare, per
 quatuor eam plagas
 orbis extendi, pru-
 denti debet quisque
 ratione colligere.

vanden wydeden boom / dooz sijne lidmae-
 ten doozluchtygh maeckende / heeft de pijn
 met eere bekleet / ende de doodi- straffe ghe-
 heplight met saelighepdt. Ende de tozmen-
 ten / in sich selven / heplighende / heeft dat
 teecken met saelighepdt begaest / 't welck te
 bozen verdoemt was. Doch op dat hier nie-
 mant en dwaele; soo moet een jehghelyck
 weten / dat de ghebaente van 't krus (de
 welcke haer upt- streckt tot de vier deelen
 des werelts) oozsaecke toont van eerbie-
 dinghe / aenghesten dat het veroient heeft
 den Heere te draeghen / ende ober- ulckig
 weerdigh is aenbeden te worden.

Den H. Leo. Anno 440.

Epistolâ 72. ad Iuvenalem.

Particulam Domi-
 nicæ crucis veneran-
 ter accipi.

Ick hebbe het stuycken van het krus
 des Heeren / met eerbiedinghe ontfanghen.

Den selven.

Sermone 8. de Passione.

Signum salutis a-
 dorandum regnis
 omnibus inferebat.

Als Christus het krus droegh op sijne
 schouderen / dan droegh yp het teecken der
 saelighepdt / het welck in alle rijcken sonde-
 inghebracht worden / om aenbeden te wor-
 den.

§. IV.

§. IV.

Over-een-kominghe vande volghende eeuwen, (aengaende het eeren des Cruys) met de voorgaende.

Den H. Gregorius Turonensis Anno 596.

Libro de gloria Martyrum capite 5.

Het krus des Heeren / 't welck vande Keyserinne Helena te Jerusalem is ghebonden gheweest / wordt 's Woensdaeghs / ende 's Dydaeghs aenbeden. ^a

^a *Crux Dominica, quæ ab Helenâ Augusta reperta est Hierosolymis, quartâ & sextâ feriâ adoratur.*

Evagrius Anno 596.

Libro 4. Historia Ecclesiastica capite 25.

^b Het lebendig-makende hout des krus wordt te boozschijn ghebracht / op dat alle de nae-bueren daer souden kunnen saemen komen / ende deelachtigh worden van de saelighejdt daer upt boozt-komende. Ende als ons nu toe-ghelaeten was het cerweddig krus te aenbidden / ende t'omhel(en). **Et.**

^b *Vitale crucis lignum profert, ut omnes vicini, ibi in unum convenire possent, & salutis inde promanantis participes fierent. Postquam vero data nobis fuit potestas honoratam crucem adorandi, amplexandique &c.*

Rusticus Diaconus Anno 630.

Disputat. contra Acephalos.

^c Wy aenbidden allegaer het krus / ende daer dooz / dien / wiens krus het is.

^c *Adoramus omnes crucem, & per ipsam, illum cujus crux est.*

Den

Den selven.

Ibidem.

Nec non & clavos, quibus cōfixus est, & lignum venerabilis crucis omnis per totū mundum Ecclesia, absque ullā contradictione, adorat.

De gantsche Kercke / de heele werelt deur / aenbidt / sonder eenigh teghen-spreken de naeghelen met de welcke Christus gehecht is gheweest / ende 't hout van 't eerweerdigh Krups.

Den Eerweerdighen Beda Anno 700.

In Leone II. Ætate Sextâ.

Ex tempore illo, annis omnibus I, in basilicâ Salvatoris, quæ appellatur constantiniana, die exaltationis ejus ab omni osculatur, atque adoratur populo.

Van dien tijdt af / wordt alle jaeren / in de Kercke van S. Salvator, op den dagh vande verheffinghe / het Krups / van het volck gekust / ende aenbeden.

Den H. Ioannes Damascenus. Anno 731.

Libro 4. De fide orthodoxâ Capite 17. initio.

Imaginem transfigurationis Christi videntes, in Salvatoris Passionis memoriam redimus, & procidentes adoramus, non materiam, sed imagine representatum.

Als wy het beelde sien van het lijden Christi, wy komen tot de ghedachtenisse van sijne passie / ende neder-ballende aenbidden wy / niet de materie / maer dien / den welcken / dooz 't beelt / verthoont wordt.

Den H. Nicephorus Constantinop.

Anno 800.

Dialogo de Imaginibus.

Crux, ex quacunque materia fiat, habet commune nomen, cum verâ cruce, sicut honorem, & venerationem.

Het Krups / van wat materie dat het ghemaeckt wordt / ghelijck het den selven naeme heeft met het waerachtigh Krups / alsoo heeft oock de selve eere / ende eerbiedinghe.

Rabanus.

Rabanus Anno 835.

Libro 2. de Instit. Clericor : Capite 37.

Op den goeden Vrijdagh wordt het beelt
des Krups ghegroet vanden Bisschop / de
Clergie / ende van al het volck.

Die Parasceves à
Pontifice, & à Clero,
& ab omni populo
species Sanctæ cru-
cis salutatur.

Besluyt.

Hoe passen nu dese voozghemelde ghe-
woonten / ende leeringhen van het eeren
des Krups / op de woorden van Beza in Colloq.
Monpelg. daer hy opentlijck heeft gheseyt:
Ick bekenne dat ick uytter herten versaecke het
beelt vanden ghekruyften? ende van David Pa-
ræus in Cap. 1. ad Rom. dub. 18. Het zijn allegaer Af-
godisten de welcke het beelt van den ghekruyften
Christus, in de Kercken om hem te verbeelden,
voortsaen. Wie heeft hier nu ghedwaelt; of-
te onse Partije / die de crucifixen versaeckt /
ende booz af-godisten hout de ghene / diese
stellen in de Kercken / ofte wel de heele Kerc-
ke Christi van alle eentwen / die dat Krups
heeft ghe-eert / ende goet gebonden datmen
't soude stellen in de Kercken?

Fateor, me ex ani-
mo crucifixi imagi-
nem detestari.

Idololatraz sunt om-
nes illi; qui imaginē
Christi Crucifixi in
templis, ad represen-
tandum Christum
tuentur.

Partye en magh niet segghen / dat de Kerc-
ke vande eerste vier-hondert jaeren hier in
ghedwaelt heeft / want sy hout die alleen /
booz de recht-sinnige / ende oprechte Kercke;
sy en magh oock niet segghen / dat de vol-
ghende Kercke hier in gedwaelt heeft / want
dese komt / in dit stuck / ober een met de recht-
sinnighe Kercke vande eerste vier-hondert
jaeren : Ergo soo moet het nootsakelijck
volghen dat Partye dwaelt / als sy de Cruet-
fixen versaeckt, ende booz af-godisten hout /
niet alleen die het Krups eeren / maer oock
selve die / de welcke het stellen in de Kercken.

HET

HET IV. CAPITTEL.

Wordt bewesen datmen de Beelden
Godts, Christi, vande H. Maghet,
ende andere Heylighen mach eeren.

PArtye moet my bekennen / dat een beelt niet
anders en is / als eenighe uytwendighe ver-
thooninghe, ghedaente, teecken, ghelijckenisse, de welc-
ke my ofte indachtigh maecht / ofte my tot ken-
nisse brenghet van eenighen persoon die daer deut
verthoont, beteeckent, ofte uytgedruckt wordt.

De se verthooninghe kan gheschieden op twee-
derley manieren / te weten / ofte in brennde ghe-
daente / ofte in eyghen ghedaente.

Als den persoon uyt-ghedruckt / ofte verthoont
wort / ghelijck hy waerachtelyck is in syn selven /
met alle syne lidmaeten / ende lineamenten des
lichoems / dat is een beelt in eyghen gedaente.

Maer als den persoon uyt-ghedruckt wordt
dooz eenighe natuerlycke / oft sedelycke eyghen-
domme / diemk meer met het verstant kan begrij-
pen / als vatten met het ghesicht / dat is een beelt
in brennde ghedaente: alsoo zyn vertoont geweest
de Cherubynen neffens de Arcke / met bleugelen /
die de Engelen nachrang niet en hebben / doch
alleen om te verthoonen haere snelheyt / Ec. al-
soo heeft mede den H. Ghest sich verthoont in de
lichaemelycke ghedaente van eene duyve, soo als den
H. Lucas segyt *Cap. 7. v. 21.* ende *Act. Cap. 2. v. 3.* in de
ghedaente van vyerighe tonghen, niet dat hier dooz
wierd verthoont syne substantie / oft wesen / ghe-
lijck het is; naer (soo als Andreas Rivetus wel seyt.
In explicat. Decalogi Exodi 20.) om te beteecken een-
ghe sekere syne uyt-werkinge / als te weten / dat
hy de menschen een voudigh maecht, ghelijck duyven;
ende dat hy de herten der Apostelen ontstack als een
vyer,

Ad defig-
nandam cer-
tum effe-
ctū, ut quod
homines effi-
ciat simpli-

vyer, om het H. Euangelie, de werelt deur te verkondighen. Daer en is niet aenghelegghen oft het wesen selve vanden H. Gheest / hier wiert af ghebeelt (want wy weten wel dat dit onmoghelyck is) 't is seker daer en tusschen / dat dese uptwendige ghedaenten vande duyve. ende van vier teekenen / ofte ghelijckenissen / ofte oock af-beeldinghen zyn gheweest van sijn wesen / werckende op die / ofte dese manieren; ten minsten zyn het upt-wendige / ende lichaemelycke ghelijckenissen gheweest / de welcke de menschen met de oogt des lichaems aenschouwende / kosten indachtigh worden / ofte tot de kennisse komen vande eyghendommen vanden. H. Gheest / ende dat is ons ghenoech / want al het selve segghen wy van onse beelden. De wijse dan dat den mensch / eben dooz hzemde ghedaenten / als dooz eyghene / indachtigh kan worden / ofte tot kennisse komen van eenighen persoon / hoedanigh hy is / ofte in sijn wesen / ghelyck als blijktt upt dese / en meer andere Schryftuer-plaetsen / soo hebben wy vast fundament om te seggen / datmen de persoonen eben magh upt-drukken / in hzemde ghedaenten / als in eyghene / ende sus / of soo upt ghedrukt wesende / datmen haer dooz die ghedaenten magh eeren. Dit is het potnet / 't welck ick dooz eerst / upt Schryftuer wil bewyssen.

ces, sicut columbas; corda Apostolorum ipse incedit, ut omnium gentium linguis gloriam Christi per totum mundum annunciarent.

§. I.

Bewijs uyt Schriftuer datmen de vremde ghe-
lijckenissen, ofte on-eyghene af-beeldinghen
Godts wel mach eere toe-draeghen.

Eerste Bewijs.

Psalmo 98. ofte 99. v. 5.

Verheft den Heere onsen Godt, ende aenbidt, oft
(buyght u neder) voor de voet-banck sijnder voe-
ten, want sy is heyligh.

Hier worden twee verscheyden dinghen belast:
Het eerste / datmen Godt soude verheffen; Het twee-
de datmen sijne voetbanck (dat is seght de Dordrecht-
schen Bijbel, I. *Chronic.* 28. v. 2. N. 7. de Arcke des ver-
bonts) soude aenbidden, ofte sich daer voor / of te-
ghen over, neder-buyghen: De reden wort by
gheboeght / te weten / om dat die voetbanck ofte
de Arcke heyligh was: Ergo uyt dese Schriftuer-
plaets / ende verklaringe van Partye, blijkt / dat-
men de Arcke des verbonts moest aenbidden / of-
te sich daer voor, of teghen over neder-buyghen /
om dat sy heyligh was: Ergo datmen se most aen-
bidden met eene hoben-natuerlijke eere / want
de heyligheyt is hoben-natuerlijk; maer de so-
den moesten de Arcke aenbidden / om dat sy heyligh
was, ende sulckx als de beweegh-reden is natuer-
lijk / of hoben-natuerlijk / sulckx is oock het
werck 't welck uyt kracht vande beweegh-reden
ghedaen wort / te weten / natuerlijk / oft ho-
ben-natuerlijk: Ergo de wijle de soden de Arc-
ke moesten aenbidden / uyt kracht van eene ho-
ben-natuerlijke beweegh-reden / te weten om dat
sy heyligh was, soo volght het / dat het werck 't welck
uyt kracht van die beweegh-reden geschiede / dat
is / de eere, ende aenbiddinghe moest hoben-natuer-
lijk zyn.

Ick

Ick weet wel dat Partye sal loochene dat de Arcke selve bande Joden moest aenbeden worden/ en dat sy my segghen / dat Godt alleen / vooz de Arcke/ ofte/ gelyck den Dordrechtschen Bijbel seght Num. 12. Teghen over de Arcke aenbeden moest worden; ende oversulcx/dat ons dit exempel in't minste niet en kan haeren.

Ick antwoorde ten eersten, dat de woorzen bande Schrifruer / gantschelyck contrarie uptgheben/ want gelyck blyckt/ sy deyt haer gebodt in twee deelen/ het eerste is/ van Godt te verheffen, het tweeden bande voerbanck oock t'aenbidden: want de wyse Godt / ende de voer-banck heel verscheyden waren van malkanderen / ende sy het een soo wel wilt aenbeden hebben als 't ander: soo ist klaer / dat sy niet alleenlyck Godt selve / maer oock de voer-banck selve wilt aenbeden hebben; ende om dit noch meer te doen verstaen / daerom boeght sy daer hy naemelyck vande Arcke (soo als den Dordrechtschen Bijbel mede bekent Num. 13.) want sy is heyligh, te weten/ de Arcke/ de voer-banck/ ende daerom / sult ghy die oock eeren / ofte aenbidden.

Doch ghenomen (ghelyck Partye gheerme soude hebben) dat Schrifruere alleenlyck belastebe/ dat de Joden haer souden nederbupghen voor, of teghen over, of by de Arcke: dit is eben tot ons hoordeel: Want ick daetelyck vzaeghen sal / waerom dat Godt belast heeft / datmen hem meer besonderlyck soude aenbidden voor, of teghen over, of by de Arcke / als op andere plaetsen? Partye sal my segge, om dat Godt op de Arcke rustede/ of woonde tusschen de Cherubijnen 2 Samuel Cap. 6. v. 2. Seer wel; ick sal haer dat oock toestemmen (al-hoewel het niet waerschynelyck en is / dat Godt op alle tijden daer woonde / maer alleenlyck op eenighe besondere tijden / ende dies-volghende dat de Joden haer oock bupghden vooz de Arcke/ als Godt daer op besonderlyck niet en rustede) vzaege dan voozder / of de Joden vallende vooz de Arcke/

D

Godt

Godt daer op kosten sien? 't is seker dat veen:
 wat saeghen sy dan? de Arcke alleen naemelyck
 als men die ombzoegh / ofte vervoerde / ende dooz
 het aensien vande Arcke / werden sy indachtigh
 dat Godt daer op hadde gherust / ende dat hy die /
 dooz sijne teghentwoozdigheyt / hadde geheplight.
 Daer op soo vtelen sy neder voor de Arcke / ofte
 aenbaeden teghen over de Arcke / als wesende een
 teecken / ofte ghedachtenisse / ofte / ghelijck Calvin
 seght in *Psalm. 105. v. 19.* een beelt Godts, ofte gelijk
 den *Predikant.* La Fitte seght *Tabl. de deux Religions,*
 eene af-beeldinghe van Jesus Christus. Ergo dooz het
 neder-bugghen / of nederballen / ofte aenbidden
 dooz dit Teecken, ghedachtenisse, Beelt, af-beeldinghe
 Godts / eerden / ende aenbaeden sy Godt. Het
 selve doen wy ten opsichte van andere beelden (de
 welke / al-hoewel niet geheplight dooz de tegen-
 woozdigheyt Godts / zijn nochtans hepligh ter
 oozsaecke van haere verbredinghen / ghelijck het
 beelt van eenen Keyser / eene besondere weerdig-
 heydt heeft / om dat den Keyser daer deur afghe-
 beeldt wort.) Ergo het ghene wy doen ten op-
 sichte vande ghelijckenissen / beelden / af-beeldin-
 ghen Godts / 't sy dat wy daer booz knielen / 't sy
 dat wy daer booz lichten / ende lampen ontsteken /
 't sy dat wy daer booz bidden / 't sy dat wy die ver-
 heffen / en omdzaeghen / om Godt selve daer deur
 te bereeren / en kan niet anders wesen als goet /
 ende loffelijck / aengesien dat wy in de Schz. stuer
 hebben het exempel der Joden / die dit altemael
 hebben ghedaen teghen over, of voor, of by de Arcke
 des verbonts / als wesende een teecken, eene ghe-
 dachtenisse, een beelt, eene af-beeldinghe Godts.

Tweede bewijs

Exodi Capite 33. v.9. ende 10

Het gheschiede als Moyses ter Tenten ingegaen was, soo quam de Wolcken-colomme nederwaerts, ende stont in de deure der Tente, ende hy sprack met Moyses.

Als al het volck de wolcken-colomme sach staen in de deure der Tente: soo stont al het volck op, ende aenbaeden, of boghen sich een jeder in de deure sijner Tente.

Wat was dese Wolcken-colomme? den Dordrechtsehen Bijbel Num. 15. antwoordt dat het was/ een teecken der ghenade, ende goetgunstigheid Gods.

Als dan de Joden dese wolcken-colomme, ofte dit Teecken, hadden ghesien (ghelyck Schryfuer be-
dudelyck seyt) soo hebben sy aenbeden, ofte haer gheboghen: waer hoor? Partije sal my antwoorde/ hoor Godt; dat segghe ick oock: maer indien ick vzaege/ hoe sy quaemen tot kennisse vande tegenwoordigheid Gods? Partije sal my moeten antwoorde/ door het aensien vande Wolcken-colomme de welke een Teecken was vande tegenwoordigheid Gods; Ergo daor het aensien vā dit uytwendigh Teecken / ofte sichtbaere ghedaente aenbaeden sy Godt: Ende sy en kosten haer niet nederbupghen hoor Godt / 't en zy dat sy saemen haer nederbupghen hoor dat uytwendigh Teecken / ofte sichtbaere ghedaente / als verbeeldende de tegenwoordigheid Gods: Ergo in die vromde ghedaente / of voor die ghedaente/aenbaeden ende eerden sy Godt: Al het selve doen wy / in, of door, of voor onse beelden / de welke wy houden als afbeeldingen Gods ende daerom heyligh / (al-hoe-
wel de ghedaenten vromt zyn / ghelyck als de Wolckē colomme was:) Ergo wy en zyn niet meer te berispen in dit stuck / als de Joden.

Derde bewijs.

Daniel capite 7. v. 9.

Dit sagh ick tot datter thronen gheset wierden, ende den Ouden van daeghen sich settede: Wiens kleedt wit was als de sneeuw, ende het hayr sijns hoofts als suyvere wolle, sijnen thron was vyer-vonckē, des selven raderen, een brandende vyer.

Laet ons hier op hoozen de verclaeringen van den Dordrechtschen Bijbel.

Eerst, seyt hy Num. 45. Dit is eene omschrijvinghe des eeuwighen waeren Godts.

Ten tweeden, *Num. 46.* **Dooz het wit kleedt/** wort beteeckent de Majesteit Godts.

Ten derden, *Num. 47.* **Dooz de supbere wolle/** wort afghebeeldt de reynigheyt Godts.

Ten vierden, *Num. 48* Eyghentlijck te spreken, en heeft Godt noch thron, noch stoel, noch hy en wort met geene raederen voort ghetrocken: maer 't heeft hem beliest sich sijne Propheten in verscheydene ghedaenten te verthoonen, om haer eenigh bewijs sijner tegenwoordigheyt te gheven.

Partije van bekenit hier dat dooz dese ghedaente van eenen ouden man / ghekleet in het wit / ende met wit hayz / &c. verthoont wttert aen Daniel, den eeuwighen waeren Godt, sijne majesteit, reynigheyt, &c.

Nu vragh ick / of Daniel, Godt siende in eene soo vromde ghedaente / ende soo verscheyden van sijn eyghen Goddelijck wesen / ende substantien wel mocht dooz hem nederballen / esi aenbidde? Daer en is niemant / die my dit sal verben loochenen / aenghesien dat wy meer dierghelijcke exempelen hebben / in het boeck der Openbaeringhen Joannis. ghelijck wy hier nae sullen sien.

Vraghe nu voorzder / of den Schijlder niet en magh updrupcken dese Historie ofte ghesicht met sijn

ſijn pinceel / eben als den Propheet dit uytghe-
drukt heeft met ſijne penne

Guilielmus Perkinſius, *Controv. 9. de Imag. cap. 2.* ant-
woort dat ſae / want / ſeyt hy / wy ſegghen datmen
de Historien vandē Bijbel met ſchilderijen magh af-beeldē.
Wel aen dan/neemt dat dese gedaente Godts uyt-
ghedrukt zy met het pinceel van eenen ſchilder/
ghelyck sy met de peune beſchreiben is vanden
Propheet; soude dese ſchilderije / booz ſoo veel
als sy eene uytwendighe ghedaente sou wesen/
niet eben ons kunnen verbeelden/ ofte beteeckenē
den eeuwighen waeren Godt, ende ſijne majesteit, ende
reynigheyt, als het wit kleedt, ende ſuy vere wolle, booz
ſoo veel als sy alleen aen Daniel dienden booz uyt-
wendighe teekenen/ ende gedaenten; wie ſal hier
aen twijffelen? want de queſtie en is niet / of het
een gheſchildert is / het ander niet; maer of het
een / ſoo wel gheene uytwendighe/ ende lichaeme-
lijcke ghedaente en is / als het ander; dit onder-
ſchept vinde ick alleen / dat Godt ſelbe teghen-
woordigh was/ onder de gedaente van eenen ou-
den man in 't wit ghekleedt / ende met witte haren/
&c. ende inde ſchilderije niet; ende overſulcx dat
Daniel booz die poſtuere/ die hy ſach booz ſijne oog-
ghen wel moght nederballen / en die aenbidden/
om dat Godt daer ſelbe teghenwoordigh was/ en-
de niet alſoo in ſchilderije/om dieſ-wil dat hy daer
ſelbe niet teghenwoordigh en is. Doch ick beto-
ne dat dese teghenwoordighheyt / ofte af-wesen
Godts niet ter ſaecke en doet. Want de queſtie
en is hier wederom niet / of men alleenlijck Godt
mach aenbidden daer hy op eene beſondere manie-
re teghenwoordigh is: maer of men hem magh
aenbidden/ in, of door, of voor die gedaente/ gelijck
als hy ſich aen Daniel heeft verthoont. Partije moet
my bekennen/ dat Daniel dit mocht doen/ ſonder te
ſondighen: Ergo oft Godt metter daer teghen-
woordigh is onder dierghelijcke ghedaente / of
niet / als ick hem maer aenbidden en mach/ of hy
beſonderlijck teghenwoordigh is / of niet / ende
als

als ick hem mach aenbidden onder dierghelijcke
gedaente/ soo magh ick dat eben doen/als sy daer
niet besonderlyck teghenwoordigh en is/ dan als
sy daer teghenwoordigh is: Ergo als my dierge-
lijcke ghedaente in schilderijc wort booz ooghen
ghestelt / soo mach ick mijn herte opheffen tot
Godt/ ende hem aenbidden/ in, of door, of voor die
ghedaente / meer als andersins / ofte in andere
omstandigheyt/ om die wil dat ick wel weet/ dat
die ghedaente / die my wort booz ooghen ghestelt/
van Godt selve is aenghenomen gheweest / ende
aen de menschen verthoont / niet alleen om een
teecken te zyn van sijne teghenwoordigheyt /
maer oock om een teecken, ofte af-beeldinge te zyn/
van sijne Majesteit, ende reynigheyt, &c. ghelijck my
den Dordrechtchen Bijbel boven heeft toeghestemt.
Ergo aenghesien dat de ghedaente van eenen ou-
den man van Godt selve is boozghestelt aen de
menschen / als een af-beeldinge van sijne eeuwig-
heyt / het wit kleedt een teecken van sijne Majesteit,
het wit hant eene af beeldinge van sijne reynicheyt,
&c. soo zyn dan dese lichaemelijke teekenen/booz
de instellinghe Godts / meer gheschaeppen / ende
bequaem om my te brengen tot de kennisse
Godts / ende mijn ghemoet te verwecken tot eer-
biedinghe / oock sonder de teghenwoordigheyt
Godts / als eenige andere teekenen / ofte af-beel-
dinghen. Doordet dan / de wijle dese lichaemelijke
af-beeldingen vande eeuwigheyt / majesteit / ende
reynigheyt Godts / waclyck af-beeldingen bly-
ven / oock sonder de teghenwoordigheyt Godts /
ende dat sy van Godt selve zyn aenghenomen /
ende verthoont aen den mensch / soo en sie ick
gheene reden/waerom ick Godt niet en magh eer-
ren/ende aenbidden/ in/ booz / of booz dierghelijc-
ke af-beeldingen/al-hoewel sy daer onder niet te-
ghenwoordigh en is/ eben als Daniel dat heeft moe-
ghen doen / als Godt metter daet daer onder te-
ghenwoordigh was ; want aenghesien dat ick
Godt magh eren / ende aenbidden op alle plaet-
sen/

vande Beelden, ende Beelden-dienst. 119
fen / ende omstandigheden daer hy niet besonder-
lijck tegenwoordigh en is / hoe veel te meer magh
ick dat doen dooz die tceekenen / ofte af-beeldin-
ghen die hy selve heeft aenghenomen / ende inge-
stelt / als wesende de bequaemste middelen om in-
te brengen tot kennisse van sijne eeuwigheyt /
sijne Majesteit / ende Gheynigheyt.

Vierde bewijs.

Ioannis capite 1. v. 32.

Ende Joannes ghetuyghde, segghende: Ick hebbe den
Gheest ghesien neder-daelen uyt den Hemel, gelijk eene
duyve, ende bleef op hem.

Matthai capite 3. v. 16.

Ende Jesus ghedoopt zijnde, is terstont opgekrom-
men uyt het waeter, ende liet, de Hemelen wierden hem
gheopent, ende hy sagh den Gheest Godts neder daelen
ghelijck eene duyve, ende op hem comen.

**De aentcekeninghe vanden Dordrechtchen Bij-
bel Num. 22. is dese: Dat den H. Gheest verschenen**
is in lichaemelijke ghedaente, ghelijck eene duyve, in
hoedaenighe een ghedaente, den H. Gheest, die over-alte-
ghenwoordigh is, hier sich op Christum heeft willen
openbaeren, om sijne onnooselheydt, sachtmoedigheyt,
vriendelijckheyt, ende oprechtigheyt te kennen te ghe-
ven.

Luca capite 3. v. 21. 22.

Ende het gheschiede doen alle het volck ghedoopt
wiert, ende Iesus oock ghedoopt was, ende badt, dat den
Hemel gheopent wiert.

Ende dat den H. Gheest op hem nederdaelde in licha-
melijke ghedaente, ghelijck een duyve.

Actorum Capite 2. v. 3.

Ende van haer werden ghesien verdeelde tonghen als van vyer, ende het sat op een yghelijck van haer.

V. 4. Ende sy werden alle vervult met den H. Gheest &c.

Hier hebt ghy claer upt *Schryfture* dat den H. Gheest sich heeft verthoout in li. haemelijcke ghedaenten / ofte figueren van eene *Dupbe* / ende van vier / maer niemant en sal my derben segghen dat *Joannes* den H. Gheest niet en mocht aenbidden onder de ghedaente / of dooz de ghedaente van die *Dupbe* / die hy lichaemelijck sagh / en de *Apostelen* onder / of dooz / of in de ghedaente vande vierighe tonghen / de welke sy met haere lichaemelijcke ooghen saegghen sitten boven haere hoofden; Ergo soo is het ons oock geoorloft onder / of dooz / of in die selve ghedaenten lichaemelijck uptghedrukt wesende / op wat maniere het mocht wese / den H. Gheest te aenbidden / ende te eeren / want geliick naemelijck die lichaemelijcke / ende sichtbaere ghedaente van eene *Dupbe* een teecken was (soo als den *Dordrechtchen Bijbel* bekennt) van sijne onnooselheyt, saechtmoedigheyt, vriendelijckheydt, ende oprechtigheyt, eben kan my de selve ghedaente uptgheschildert wesende / ofte andersins uptghedrukt een teecken / ofte afbeeldinghe wesen van de selve volmaecktheden: Ergo ghelijckerwijs dat den H. *Joannes*, komende tot de kennisse / ende gedachtenisse van dese volmaecktheden (de welke al een dinghen zijn met het *Goddelijck wesen*) dooz de sichtbaere ghedaente van eene *Dupbe* / die volmaecktheden mocht aenbidden / ende eere toedraegghen / dooz die selve ghedaente / dooz de welke hy tot kennisse van die volmaecktheden ghelcomen was; alsoo segghen wy oock / dat wy het selve mogghen doen / dooz die selve ghedaenten / als sy op die maniere uptghedrukt zijn / ghelijck sy

banden

banden **H**. Gheest selve zijn aenghenomen ghe-
weest / ende aen der menschen ooghen lichaemes-
ijck verthoont: want dat de teghentwoozdigheyt
banden **H** Gheest (die onder de boozscyde gedaen-
ten van eene duyve, ende vier selve teghentwooz-
dighe was) niet en verbiedt de selve gedaenten upt
te drucken: om dooz het aensien vande selve / te
komen tot de kennisse vande volmaecht-heden
Godts / hebbe ick in 't voorgaende bewijs, be-
thoont.

Doeght hier nu hy tot meerdere bebestinghe/
dat de Joden booz de Arcke (de welke een beeldt
Godts was / neder-vielen / oock als Godt daer
niet besonderlijck teghentwoozdighe was / niet meer
als hy is op alle andere plaetsen: want al-hoewel
hy geseyt wort te woonen tusschen de Cherubinen,
soo ist nochtans seker / dat hy daer niet besonder-
lijck teghentwoozdighe en was / dan als hy ant-
woozde gaf aen de ghene / die hem quaemen raet
vraeghen. Hier upt beslupte ick: Ist saecken dat
de Joden haer met eerbiedinghe gheboghen heb-
ben booz het beeldt Godts / oock als Godt daer
niet besonderlijck teghentwoozdighe en was / dat
wy het selve moeghen doen booz onse beelden/ende
booz die selve ghedaenten in de welck Godt sich
heeft verthoont / al-hoewel hy daer niet besou-
derlijck teghentwoozdighe en is.

§. II.

Bewijsen uyt Schriftuere datmen de Beelden
Christi mach eeren.

Eerste bewijs.

Apocalypseos. Capite I. v. 13.

Ick lagh in het midden van de seven kandelaeren, een
den Sone des menschen ghelijck zijnde, bekleedt met een

H 5

lanck

lanck kleedt tot de voeten, ende omgort tot de borsten met eenen gouden gordel.

V. 14. Ende sijn hoofd, ende hayr was wit, ghelijck als witte wolle, ghelijck Ineeuw, ende sijne ooghen ghelijck eene vlamme vyers.

V. 15. Ende sijne voeten, waeren blinckende koper ghelijck, ende gloeyden als eenen oven, ende sijne stemme, als een stemme van veele waeteren, &c.

V. 17. Ende doe ick hem sagh, viel ick als doot aen sijne voeten.

Laet ons hier op hoozen de aen-reekeningenhen vanden Dordrechtchen Bijbel: Ten eersten bekennt hy Num. 39. ende 40. dat dit af-beeldingen sijn / ende ten tweeden, Num. 36. dat het af-beeldingen sijn van Iesus Christus, ende sijne volmaectheden / ten derden, bekennt hy Num. 47. dat Joannes hier is neder-geballen upt eerbiedinghe.

Vraaghe nu / wanneer is Joannes upt eerbiedinghe nedergeballen ? als ick hem sagh, seyt hy selve: wat sagh Joannes, de af-beeldinghe Christi, of sijnen persoon ? den Dordrechtchen Bijbel antwoordt seer wel Num. 36. niet sijnen persoon, want hy verscheen in sulcken ghedaente, niet die hy heeft in sijne natuere: Ergo al het ghene Joannes hier sagh was het beelt / of de af-beeldinghe Christi; ende soo haest als hy dit beeldt ofte af-beeldinghe hadde ghesien / is hy / uyt eerbiedinghe neder-geballen ter aerden: Ergo ter oorsaecke van dat beelt / 't welck hy sagh / is hy uyt eerbiedinghe neder-geballen ter aerden; het selve doen wy hoor dit / ende de andere beelden / ofte af-beeldingen Christi: Ergo 't ghene wy hier in doen / heeft goet fondament in Schriftuer.

Tweede Bewijs.

Apocalypseos Capite 5. v. 6.

Ende ick sagh, ende siet, in het midden vanden thron, ende van de vier dieren, ende in het midden van de ouderlin-

vande Beelden, ende Beelden-dienst. 123
derlinghen, een Lam staende als gheslachtet, hebbende
seven hoornen, en seven ooghen.

V. 8. Ende als het dat boeck genomen hadde, vielen de
vier dieren, ende de vier-en-twintigh ouderlinghen voor
het Lam neder.

Daer hebt ghy wederom de af-beeldinghe
Christi, onder de ghedaente van een Lam / ende
saemen de aanbiddinghe de welke de Heylighen
hebben bewesen.

Noteert dat de Schryftuere niet en seght / dat de
Heylighen neder-bielen voor Christus, maer voor
het Lam; Ergo sy wilt te kennen gheben / dat sy
niet alleenlyck Christum en eerden onder de ghe-
daente van 't Lam / maer oock de ghedaente van
't Lam selve ter oorsaecke van Christus wiens af-
beeldinghe het was: Het selve doen wy ten op-
sichte van andere beeltenissen Christi; Ergo 't ge-
ne wy dies-aengaende doen / is ghesondeert op
Schryftuer.

§. III.

Bewijzen uyt Schriftuer datmen de Beelden van
de H. Maghet Maria mach eeren.

Luca capite I. v. 26. ende 28

In de seste maent wiert den Enghel Gabriel van Godt
ghesonden nae cene stadt in Galilea, ghenaemt Naza-
reth.

Ende den Enghel tot haer inghecomen zijnde, seyde:
Weest ghegroet vol van gratie, den Heere is met u, ghy
zijt ghebenedijt onder de Vrouwen.

Luca capite I. versu 40.

Maria quam in het huys van Zacharias, ende groettede
Elisabeth.

V. 41. Ende het gheschiede als Elisabeth de Grotenisse
Mariæ

Maria hoorde, soo spronck het Kindeken op in haeren buyck, ende Elisabeth wiert vervult met den H. Gheest.

V. 42. Ende riep uyt met grooter stemmen, ende seyde: Ghebenedijt zijt ghy onder de Vrouwen, ende ghebenedijt is de vrucht uws lichaems.

V. 43. Ende van waer comt my dit, dat de Moeder mijns Heeren tot my comt?

V. 44. Want siet als de stemme uwer groetenisse in mijne ooren gheschiede, soo spronck het Kindeken van vreughden op in mijn Lichaem.

V. 45. Ende Saligh zijt ghy die ghelooft hebt, want die dinghen, die u vanden Heere geseyt zijn, sullen volbracht worden.

Bemerckinghe.

Nemant / die noch eenighe reden ghebruyckt / en kan my hier loochenen / ofte de H. Maghet / is vanden Enghel Gabriel, ende van Elisabeth, ghe-eert gheweest; de Schrifstuerere is al te klaer / als sy de weerdighe tytels / ende verheben naemen verhaelt / met de welke Maria vanden Enghel / ende van Elisabeth is vereert gheweest: want ten eersten, hoe kan ick semant opzechtelijck groeten sonder hem eenighe uptwendighe eere te bewijzen? Ten tweeden, hoe kan ick semant opzechtelijck prijsen van sijne gaeben / sonder hem te vereeren? Nu seyd Schrifstuerere dat den Enghel / ende Elisabeth dit hebben gedaen; Ergo 't is seker / ende ghewis / dat sy Mariam hebben ghe-eert / ende vereert.

De questie is dan / wat booz eene soorte van eere / ofte eerbiedinghe dit is geweest. Partije wilt staende houden dat dese eere niet anders geweest is als eene bozgerlijcke eere / te weten / gelijkmeu denegaens bewijst aen wereltliche Princen / Magistraeten / &c. Doch ick bethoone upt Schrifstuerere selve / dat dit outwaerachtigh is / ende dat de eere / de welke den Enghel / ende Elisabeth, aen Maria hebben betwesen / meerder is als bozgerlijcke.

Patrije.

Partije, moet my toe-stemmen / dat de eere soo-
 daentigh is in haer selven / als de principaële be-
 weegh-reden is om de welke jemandt ghe-eert
 wordt: want indien ick jemandt eere / om dies-
 wil dat ick in hem bevinde te wesen eenighe boz-
 gherlycke / ofte natuerlycke gaeben / 't is seker dat
 die eere niet meerder en is / als bozgherlyck / ende
 natuerlyck. Alsoo is de eere natuerlyck / die ick
 jemandt bewijse ter oorzsaecke van sijne boozsich-
 righepdt / wijshepdt / wetenschap / etc. Want de
 wijle dese gaeben natuerlyck zijn / ende dat ick /
 dooz die beweeght worde om een ander te eeren /
 die eere en kan niet anders wesen als natuerlyck.
 Alsoo is die eere bozgherlyck / niet de welke ick
 jemandt achtervolge ter oorzsaecke van sijn ampt /
 ofte weerdighepdt / de welke hy boert in de Re-
 publische / want de redenen die my beweeghen om
 dierghelijcken persoon te eeren / en zijn niet an-
 ders als bozgerlyck: Ergo dan / als de reden / die
 my bewegen om jemandt te eeren / meerder zijn als
 bozgerlyck / ende natuerlyck / maer boven-natuer-
 lyck: soo volght het wel dat de eere niet bozgher-
 lyck is / noch natuerlyck / maer boven-natuer-
 lyck. Soo segghe ick dan / dat de eere / ofte eerbiedin-
 ghe / de welke den Enghel / ende Elisabeth aen Ma-
 ria hebben betwesen niet bozgherlyck / noch na-
 tuerlyck is gheweest / maer boven-natuer-
 lyck.

De woorden van Schriftuere / om dit te betwij-
 sen / zijn klaer: Het alleenlyck met aendacht / op
 de maniere met de welke den Enghel / ende Elisa-
 beth Mariam ghegroet hebben.

Den Enghel heeft se ghegroet / als eenen persoon
 die vol was van Goddelijcke gracen. ofte ghelijck Par-
 tije seght: Die by den Heere ghenade gevonden hadde;
 hy heeft se ghegroet als eenen persoon / met den
 welcken den Heere besonderlijck was: hy heeft se ghe-
 groet als ghebenedijdt, ofte gheseghent wesende onder
 alle de Vrouwen, dat is te seggen / gheheyligh, want
Genes. cap. 2. v. 3. (ghelijck Partije daer selve bekent
 Num. 4.)

Num. 4) wordt gheseghent, ende gheheylight al booz een / ende de selve saecke ghenomen.

Elisabeth, heeft haer mede ghegroet / als gheseghent, ofte gheheylight onder de Vrouwen: Sy heeft haer ghegroet / als de Moeder des Heeren: sy heeft haer ghegroet / als door wiens stemme het Kindeken op-ghespronghen was in haer Lichaem, ende sy vervolt met den H. Gheest: Sy heeft haer ghegroet als Saeligh wesende &c. Dit zijn de betwergh-redenen om de welke den persoon vande H. Maeghet is ghe-eert geweest. Partije en is niet machtygh hier eene aen te wyfen / die borgherlyck zy / ofte natuerlyck: sy zijn allegaeder tot de leste toe / boven-natuerlyck. Want ten eersten / vol te zijn van Goddelijcke gratien, ofte / ghenade gevonden te hebben by den Heere. 2. De Heere bysonderlyck met hem hebben, te weten / meer als andere menschen. 3. Gheheylight te zijn onder de Vrouwen. 4. Te wesen Moeder des Heeren. 5. Saeligh te zijn door het Gheloove. 6. Het onspringhen van het Kindeken, door het gheluyt, ofte ghehoor van haere stemme: Wat is hier borgherlyck, ofte natuerlyck? Wat zijn dit allegaer anders als boven-natuerlycke gaeben? Ergo (volghens den gront-regel van alle gheleerde) de eere / de welke den Engel / ende Elisabeth aen de H. Maghet / om dese gaeben / hebben betwefen / moet nootsaecklyck boven-natuerlyck ghetweest zyn.

Slot-reden.

'T is seker dat den Enghel / ende de H. Elisabeth den persoon van Maria hebben ghe-eert; dat is Schryftuere.

'T is oock seker dat sy haer hebben ge-eert als Moeder Godts, als vol van Goddelijcke ghenade: als gheheylight, gheseghent, &c. dat is mede Schryftuere.

'T is seker dat dese gaeben noch borgherlyck, noch natuerlyck zijn / maer alle-gaer boven-natuerlyck; dat wijst de reden up / ende blyckt soo booz de ooght /

oogh / dat het niemant en kan loochenen / als die berooft is van reden.

¶ **E** is oock seker by alle gheleerde / soo Philo-
sophen / als Godts-gheleerde / ende Rechts-ghe-
leerde / dat de eere soo daentigh is / als de beweegh-
redenen sijn om de welke men iemandt eert;
Maer de beweegh-redenen / om de welke den
Enghel / ende Elisabeth Mariam hebben ghe-eert /
en sijn noch borgherlijck, noch natuerlijck, maer
allegaer boven-natuerlijck, ghelijck als blyckt vooz
de ooghe. Ergo de eere / de welke den Enghel /
ende Elisabeth aen den persoon van Maria hebben
bewesen / en is noch borgherlijck gheweest / noch
natuerlijck, maer boven-natuerlijck.

Op dit fondament ghetrocken upt de Schrif-
tuere / maecke ick nu mijn beslupt / datmen de
beelden vande **H. Maghet** / met de selve eere mach
achter-volgen / met de welke haeren persoon is
achter-gevolght gheweest vanden Enghel / ende
Elisabeth.

¶ **T**en sy saecken dat Partije, wilt op-zeplen tegen
den vollen stroom van alle gheleerde / ende haer
gheboelen stellen / vooz het gheboelen van alle
natten soo heydensche / als Christenen; sy moet
my bekennen / (borgherlijck sprekende) de onee-
re / ende schande die gheschiet aen het beelt vande
Keysers / valt op den Keysers selve / want daer toe
sijn de borgherlijke straffen ghestelt vooz de ghe-
ne / die de beelden souden ont-eeren: Ter contra-
rien / de eere die bewesen wordt aen het beelt van
den Keysers / comt op den persoon vanden Keysers.
Dit is eene saecke die niet bewesen en moet wor-
den / want dit is blyten alle twijffel. Alsoo heeft-
men ghesien / dat de oude Romeynen (ghelijck
als Suetonius verhaelt) de beelden hebben ghebo-
ken vanden Keysers Domitianus, om sijnen persoon
in de beelden / of dooz de beelden te affronteren:
van ghelijcken hebben ghedaen de borghers van
Antiochien ten op-sichte vanden Keysers Theodosius,
ende sijne huyf-broutwe / ghelijck ons gheruyght
den

den H. Joannes Chrysoftomus. Wat sal ick segghen
bande ghetwoonte / die daer is bykans in alle po-
litique regeringhen / te weten / van den misdae-
dighen / diemen self in persoon niet en kan krij-
ghen / op te hanghen / ofte te verbranden in sijn
beelt? Waer toe dienen nu dese beelden / ende
statuten diemen oprecht ter eeren van Conin-
ghen / Princen Velt-obersten / ende andere trefse-
lycke mannen / 't en zy om de persoonen self te
bereeren? Wat kan dit anders wesen / als dat al-
le Partien van geboelen zyn / dat de oncere / oft ee-
re / de welke gheschiet aen het beelt vanden Co-
ninck / komt op den persoon selve?

a In imagine
regis, est spe-
cies; ac forma
& in rege est
species, quæ
est in imagi-
ne, ; & simi-
litudō quæ
est in imagi-
gine regis,
non variat:
ita ut qui
imaginem,
aspicit in eâ
regem aspi-
ciat: & ruf-
sus qui Regē
intuetur, huc
agnoscat esse
in suâ imagi-
ne. Itaq; pro
eo quod si-
militudo nō
variat, ei qui
postquam as-
pexit simili-
tudinem Re-
gis, ipsum
Regem vide-
te velit, dice-
re possit ima-
go: Ego, &
Rex unum
sumus: Ego
enim in illo
sum, & ille in

De reden gheben ons hier van den. H. Athana-
sius, by ghebracht van Nicephorus Patriarch van
Constantinopelen *Dialogo Orthodoxus*: Ende den H. Ba-
siliius *Libro de Spiritu S. Capite 18.*

a Soo spreekt den eersten: In het beelt vanden
Coninck / is de ghedaente / ende figuree / ende
in den Coninck / is de ghedaente / die in het
beelt is / ende de ghelijckenisse die in 't beelt van
den Coninck is / en is niet verscheyden / soo dat
dien / den welken het beelt aensiet / daer in den
Coninck aensiet; ende wederom die den Con-
ninck aensiet / den selven kent in sijn beelt. Om
dieswil van / dat de ghelijckenisse niet verschey-
den en is / als iemandt aenghesien heeft de ghe-
lijckenisse des Conincks / ende den Coninck sel-
ve wilt sien; het beelt soude hem kunnen seg-
ghen: Ick / ende den Coninck en zyn maer een /
want ick ben in hem / ende hy in my: Ende
't ghene ghy ghesien hebt in my / dat siet ghy in
hem / ende 't ghene ghy in hem siet / dat siet ghy
in my.

b Soo spreekt nu den H. Blasius: Het beelt van-
den Coninck / woordt oock Coninck ghenoemt
ende niet twee Coninghen: want het ryck en
woordt niet ghescheurt / noch de erre ghescheyden:

want
me: Et quod in me vidisti, hoc in illo vides, & quod in illo vides
in me vides. *b* Quia Rex dicitur, etiam imago Regis, & nonduo re-

Want ghelijck het **Dynsdom** / ende macht maer een is / de welcke ober ons heerschapt / alsoo en is de eere / die van ons bewesen wort / maer een / ende niet vele / om dies wil dat de eere van't beelt komt op het booz-beelt.

Het ghene dat dese twee heylighe **Vaeters** hier segghen / te weren / dat het beeldt vanden **Coninck** / ende den persoon selve al een dinghen is / komt ober een met de natuere: Want wat isser natuerlijcker als dat de mensch het booz-beelt zo van sijn beelt? wat isser meet ghebruyckelijck als te segghen van het beelt vanden **Coninck** / dat is den **Coninck** van **Spagnien**, &c. Ergo / daer sulck eene natuerlijcke ober-een-kominghe is tusschen het een / ende het ander / daer den selven naem wordt ghegheben aen het een / ende het ander / wat kan der natuerlijcker wesen / als mede de selve eere te gheben aen het een / ende het ander?

Wel aen dan: m' hebben upt **Schysfure** dat den **Enghel** / ende **Elizabeth** den persoon van **Maria** hebben ghe-eert; ende upt de beweegh-redenen / die sy ghehadt hebben (de welcke soek beduydelijck staen uptghedrukt in **Schysfure**) hebben wy besloten / dat dese eere noch borgherlijck en is gheweest / noch natuerlijck, maer boven-natuerlijck. Verhalven soo hebben wy upt de nature / dat den persoon selve / en sijn beelt al een dinghen is / waer upt natuerlijck volghet / dat den persoon / ende sijn beelt met de selve eere mogen achter-volghet worden: Ergo de wijle wy hebben upt de **Schysfure** / dat den **Enghel** / ende **Elizabeth**, den persoon van **Maria** hebben achter-volghet met boven-natuerlijcke eere / wy besluyten hier upt seer wel / ende natuerlijck / datmen hare beelden / met de selve eere / mach achtervolgen / niet booz soo veel als sy hout / steen / silber / oft gout zijn / maer booz soo veel als sy afbeeldinghen zijn van sulck een persoon / dat is / van een die vol van gratien is / die gheheylight is onder de Vrouwen, die de Moeder Godts is: want het hout / steen / &c. en maect niet dat het beelt / en persoon

ges neque enim imperiū scinditur, neque gloria dividitur quemadmodum enim principatus, & potestas vna est qua nobis dominatur, sic etiā glorificatio à nobis vna est, & non multæ, propterea quod imaginis honor ad exemplar ascendit.

maer een is/ maer dat doet de ghelijckentse vanden persoon/ die daer is in het beelt.

Doorder ghelijck de *H. Maghet* in persoon is ghe-eert gheweest/ om dat sy geheplich was door alle die boden-natuerlijke gaben / soo segghen wy dat hare beelden op de selve maniere moghen ghe-eert worden / om dat sy geheplich zijn door de af-beeldinghe/ende ghelijckentse van soo eenen persoon/ die soodanighe besondere boden-natuerlijke gaben ghehad heeft.

S. 4.

Bewijsen uyt Schriftuer datmen de beelden der Enghelen eeren magh.

Eerste bewijs.

Genesis Capite 18. Versu 2.

Abraham hief sijne oogen op, ende sagh, ende siet daer stonden dry mannen teghen over hem: Als hysc sagh soo liep hy hen te ghemoete van de deure der tente, ende boogh sich ter aerde.

Dese personen / de welcke hier aen Abraham verschenen / waren inder waerhepdt Enghelen/ maer in de upt-wendighe ghedaente / mannen / oberfulckx dese upt-wendighe ghedaente/ was een af-beeldinghe vande Enghelen.

Tweede bewijs.

Genesis Capite 19. Versu 1.

Die twee Engelen quamen te Sodoma in den avont, ende Loth sat in de poorte van Sodoma: ende als Loth hen sagh, stont hy op hen te ghemoete, ende boogh sich met het aensicht ter aerde.

Hier verschenen wederom de boozsepde Enghelen/ in de af-beeldinghe / ofte upt-wendighe ghedaente van mannen.

Derde

Derde bewijs.

Iosue Capite 5. versu 13.

Voorder gheschieddet, als Josue by Jericho was, dat hy sijne ooghen op-hief, ende sagh toe, ende siet, daer stont een man teghen over hem, die een uytghetoghen sweert in sijne handt hadde, ende Josue ginck tot hem, ende seyde tot hem: Zijt ghy onse, of onser vyanden?

V. 14. Ende hy seyde: Neen: maer ick ben de vorst van het heyr des Heeren, ick ben nu ghecomen: Doen viel Josue op sijn aensichte ter aerde, ende badt aen.

Daer hebt ghy eenen Enghel in de ghedaente/ ofte af-beeldinge van een soldaet. Ick segge (eenen Engel) want onse Partye berstaet hier dooz Christum selve/ doch sonder eenigh bewijs: want al-hoe-wel den Dordrechtschen Bybel N. 20. dit hooz-bewijs geeft: Indien dit maer een gheschapen Enghel gheweest waer, hy en soude niet gheleden hebben datmen hem alsoo soude ghe-eert hebben.

Dese reden en doet niet ter sake: want op de selve maniere sal ick segghen: Indien de twee mannen/ die aen Loth verschenen/ Engelen hadden geweest/ sy en souden niet gheleden hebben dat Loth haer alsoo soude ghe-eert hebben/ te weten/ nedervallende op sijn aengesichte ter aerden, ende aenbiddende, ghelijck den Griekyschen Text heeft *προσεκύνησε*. Maer Partye bekent dat dit inder waerheyt twee Engelen waren: Ergo upt de eere de welke Josue heeft bewesen aen dien krijghsman / en kaumen niet besluyten dat het gheenen Enghel en was.

Doeght hier by dat Partye, tot haer bewijs neemt de questie self: want de Draghe is hier / ofmen de Engelen mach eeren/ ende Partye seyt: Daerom en is dit gheenen Engel geweest/ om datmen de Engelen niet en mach eeren; dat is soo veel of sy seyd: Men magh de Engelen niet eeren/ om datmen de Enghelen niet en magh eeren / 't weick eene dwaese maniere van spreken is.

Vierde bewijs.

Exodi Capite 25. Versu 18.

Ghy sult oock twee Cherubynen van gout maken, van dichten goude sult ghyse maken, uyt de beyde eynden des versoen-decksels.

V. 20. Ende de Cherubynen sullen hare beyde vleugelen om hooghe uytbreyden, bedeckende met hare vleugelen het versoen-decksel, ende hare aengesichten sullen tegen over malcanderen zijn, de aengesichten der Cherubynen sullen nae het versoen-decksel zijn.

Venerabatur quondam
Judæi Sancta
Sanctorum,
quia ibi erāt
Cherubim,
Propitiato-
rium, & Arca
testamenti.

Ick en wille hier niet steunen op de berklarunghe alleen banden H. Hieronymus *Epist. ad Marcellam*, daer hy seyt: **D**e Joden eerden / in booztyden / het Hepligh der Heplighen / om dat daer in waren de Cherubynen, het versoen-decksel / ende de Arcke des herbonts / alwaer hy te kennen gherst dat de Joden dese booznoemde beelden van Engheleu hebben eere bewesen. Doch dit blijkt claer uyt Schriftnet / namelijk *Psalm. 99. Versu 5.* Daer Godt ghebedt aen de Joden / dat sy de voetbaeck zijnder voeten, dat is / de Arcke / souden aenbidden, ofte dat sy daer booz souden vallen op hare knien: want het Griekx woordeken / *Proskineo*, betreckent alle beyde. Maer dese beelden van Engheleu waren een deel van de Arcke: Ergo als Godt ghebedt dat de Joden souden de Arcke aenbidden / ofte daer booz vallen op hare knien / de wyle hy haer niet en verbedt / het selbe te doen booz de beelden der Engheleu / soo is het seker dat de Joden vallende uyt eerbiedinghe neder booz d'Arcke / oock samen op de selve mantere neder vielen / ofte knielden booz de beelden der Engelen / de welke ten bande booznaemste deelen waren bande Arcke.

Besluit.

Besluyt.

Ick hebbe boven betwefen / dat het gheozloft is
 upt te drucken met verweu / ofte ander sijn / het
 ghene dat de Schrifruer updruckt met woorden:
 Noen meer is her gheozloft die lichamelijke / ende
 uptwendighe gedaenten af te beelden / in de wele-
 ke de Engheleu self zyn verschenen / ofte / dooz
 Godts bebel / zyn afghebeelt van Moyses ; want
 ick en binde nergheus in de heele Schrifruer (ghe-
 lijk wy hier nae sullen sien) eene enckele plaetse
 daer sulckx verboden word: Ergo soo is het ghe-
 ozloft de Engheleu upt te drucken in de ghedaente
 van mannen , ghelijck sp verschenen zyn aen Loth,
 ende Abraham, in de ghedaente van soldaeten, ghe-
 lijk sp zyn verschenen aen Josue, in de ghedaente
 van Jonghmans / ofte eenigh ander gebierte / met
 Vleugelen, ghelijck sp (dooz Godts bebel) gemaecht
 ende ghestelt zyn gheweest op de Arcke.

Du seght de Schrifruer claer / dat de Engelen
 van Loth, ende Abraham, zyn aenbeden gheweest in
 ghedaente van mannen, ende van Josue, in de ghe-
 daente van een soldaet, ende op de Arcke in de ghe-
 daente van Jonghmans met vleugelen: Ergo de En-
 ghelen in de selve ghedaenten wederom upt-ghe-
 druckt / ofte afghebeelt zijnde / moghen van ons
 (naer het exempel van Loth, Abraham, Josue, ende
 alle de Joden) in / of dooz die ghedaenten aenbeden /
 ofte ghe-eert worden.

§. V.

Bewijs uyt Schriftuer datmen de Beelden van
andere Heylighen wel mach eeren.

Eerste bewijs.

Exodi Capite 3. versu 5.

De Heere, seyde: Naedert hier niet toe, treckt uwe
schoenen uyt van uwe voeten, want de plaetse daer ghy op
staet, is heyligh landt.

Dit uyt-trecken van de schoenen van Moyfes, is
een tecken gheweest van ootmoedighheyt/ghelijck
den Dordrechtchen Bybel bekent *Num. 8.* voeghende
daer by / *Num. 9.* dat de aerde op de welke Moyfes
stont/ gheheylight was door de teghenwoordigheyt, ende
verschijnen Godts.

Indan/ghelijck gheene ootmoedighheyt en can
bestaen sonder viltwillighe vernederinghe / ende
alle soodantighe vernederinghe in haer beslypt ee-
nighe eerbiedinghe tot de sake/ten opsichte hande
welcke men sich vernedert; soo heeft dan Moyfes
uyt-treckende sijne schoenen/ofte sich verootmoe-
dighende/ eerbiedinghe gethoont aen de aerde daer
hy op stont/om dieswil dat sy gheheylight was door
de teghenwoordigheyt, ende verschijninghe Godts. Ergo
de selve verootmoedinghe/ vernederinghe/ eerbie-
dinghe moghen wy thoonen aen de beelden der
Heylighen / om dieswil dat sy gheheylight zijn
door de afbeeldinghen / ofte ghelijckenissen van
sulcke personen die in dit leven hebben uyt- ghe-
steken in heyligheyt / ende nu in het ander/ het
goddelijck wesen aensicht aen aensicht aenschou-
wen.

Tweede

Tweede bewijs.

Iosue Capite 5. Versu 15.

Doen seyde de Vorst van het legher des Heeren tot Josue: Treckt uwe schoenen af van uwe voeten, want de plaetse daer ghy op staet, is heyligh.

Drage oft de plaetse selve/daer Josue op stant/heyligh was? Den Dordrechtschen Bijbel antwoort dat jae *Num. 22.* Waerom, seyt hy/was de plaetse heyligh? om datse de Heere door sijne besondere tegenwoordigheyt gheheyligh hadde.

Drage nu boozder / oft dese plaetse / ghelijck oock de aerde daer Moyses op stont/gheene enckele schepselen en waren? ntemant en mach hier aen twiiffelen.

Wel hoe? hebben dan Moyses ende Josue dese schepselen niet sulck eene vernederinghe / ende eerbiedinghe ghe-eert? om dat sy gheheyligh waren door de teghenwoordigheyt Godts? Seer wel tot ons boozdeel: want onse beelden der heylighen / zijn oock gheheyligh dooz de heyligheyt vande personen die sy verbeelden: Ergo al-hoe-wel het schepselen zijn/soo en is het ons niet ongeoorloft haer te achter-bolghen niet eere / ghelijck Moyses ende Josue hebben ghedaen aen de gheheylighde aerde.

Partye sal my hier teghen segghen / voor eerst. Die aerde was heyligh / om dat Godt daer selve teghenwoordigh was.

Ick antwoorde: 't is ons ghenoech dat Partye bekent/dat dese aerde gheheyligh was/ende dat sy daerom van Moyses ende Josue ghe-eert is ghe-weest: want hier vut bolghet datmen aen eentgh schepsel heeft eere betwefen / om dat het heyligh was/ ober sulck hier vut besuyten my seer wel/dat my oock aen onse beelden / al-hoe-wel het schepselen zijn/ moghen eere bewijfen/ om dat sy
 4 ghe

gheheplicht zyn/te weten/dooz de af-beeldinghen van diergelijcke personen/die besonderlijck hebben in dit leven upt-geshenen in hepligheyt/ en nu in het ander leven noch meer hepligh zyn dooz het aenschouwen Godts.

Doorder soo de hepligheyt niet borgherlijckx en is/ noch natuerlijckx, maer yet boven-natuerlijckx, soo volght het dat Moyles, en Josue de aerde/daer sy op stonden/achtervolght hebben niet met borgerlijke of natuerlijke eere/ maer met eene religieuse eere/ of boven-natuerlijke, waht (ghelijck wy boven behoort hebben) soodaenigh als de betweegh-redenen zyn/om yet te eeren/soodaenigh is oock de eere

De wyle van dat onse beelden gheheplicht zyn/dooz de af-beeldinghen van **DD** Personen/ ende dat dit de betweegh-reden is/ waerom wy de selve eeren / soo en sien wy niet waerom het ons niet gheozloft en sou mesen/ dese schepselen met boven-natuerlijke eere te achtervolghen / ghelijck Moyles, ende Josue hebben ghebaen aen de aerde / daer sy op stonden.

Partye sal my segghen ten tweeden: **T** is aen Moyles, ende Josue van Godt gheboden gheweest de aerde te eeren: niet sulckx en leestmen van het eeren der beelden der Heplighen.

Ick antwoorde voor eerst, dat het Godt nergens verboden en heeft/ ende dat is ghenoech.

Ten tweeden, ick loochene dat Godt niet gheboden en heeft de beelden der Heplighen te eeren/contrarie sijckt my *Psal 99. v. 5.* daer hy ghebiedt dat de Joden souden knielen/ neder-ballen/ sich buggen vooz de Arcke; dat my nu partye eens bewijse/ waer dat Godt verboden heeft dat sy niet samen en souden knielen / neder-ballen ofte sich buggen / vooz de beelden der Enghelen/ de welke stonden op d'Arcke. Soo laeck als partye dit niet en can doen/ soo houden wy staen dat de Joden upt eerbiedinghe hebben gheknielt/ nedergeballen/ gheboghen vooz de beelden der Enghelen / als sy neder-bielen/ vooz d'Arcke.

D. rde

Derde bewijs.

Genesis Capite 23. Versu 7.

Doe stont Abraham op, ende boogh sich neder voor het volck des landts, voor de sonen van Heth.

Uyt dese / ende andere dierghelijcke plaetsen maect den Bisschop Leontius dese slot-reden: Ist saken dat Abraham Afgodisten aenbeden heeft / ende Moyses synen schoon-vader Jethro een Afgodist / ende Jacob den Coninck Pharao mede een Afgodist: Indien dese / daer sy rechtveerdigh waren / ende Propheten / de Afgodisten / hier op der aerde wesende / hebben aenbeden ter oorzake van eenighe weldaden / die sy van haer hadden ontfanghen; waerom staet ghy teghen my op / als ick het cruyts aenbidde / ende de beelden der Heplighen / uyt de welke ick van Godt / door de Heplighen / thien duyfent weldaeden ontfanghe?

H E T V. C A P.

Wordt bewesen uyt de HH.Oudt-vaders datmen op alle de tijden de beelden ghe-eert heeft.

§. I.

Ghetuyghenissen der Oudt-vaderen vande eerste 400. jaeren.

Den H. Methodius Anno 260.

Oratione 2. de Resurrectione.

Soo wise de beelden der Coninghen vermale-
oydt / die en woerd niet gheabsolbeert als of
A 5

*a Quisq; as
in earum ali-
quam male-
dicta conje-*

erit, is, non tanquam
lutum spreverit au-
rumvé contempserit,
absolvitur: Sed non
aliter ac si in ipsum
regem impius extitisset,
condemnatur.

Quas quidem ex auro
imagines confiamus,
Angelorum ipsius
principatus, & potestates
referentes, eas
ad honorem, & gloriã
Dei, conficimus.

hy alleen het gout/ ofre de materie versmaet
hadde/maer hy en wort niet anders veroor-
deelt / dan of hy goddelaos hadde gheweest
teghen den Coninck selve. Nu de goude beel-
den die wy maken / door de welcke verbeelt
worden/ de Prinsdommen / ende Machten
der Engheleu/ die maecten wy tot cere/ende
glorie Godts.

Nota: dat desen H. Vader te voren gheseyt
hadde/ dat de beelden der Coningen mogen
ghe-eert worden; ende dat / niet om dat sy
ghemaect zijn van gout/ ofre eenige andere
kostelijcke materie/maer alleenlyck om dat
sy de beeldenissen der Coninghen zijn: Hier
nae soo komt hy tot de beelden der Engelen:
die vande Christenen/ t' sijnen tijde wierden
gemaect/ van gout/maer ter eeren Godts/
om te siet-reden aen te wijzen / dat ghelijck
de beelden der Coninghen worden ghe-eert
niet ter oorzaken vande materie/ maer van-
de af beeldinghe/ dat het alsoo t' sijnen tijde/
dat is/ oer vierthien-honderc jaeren/ mede
toeghinc met de beelden der Heylighen.

Eusebius Anno 326.

Demonstrat. Euangelic. Libro 5. Capite 9.

Apparuit Deus A-
braham ad quercum
Mambre, quamobrem
ad hoc usque tempus
is locus tanquam di-
vinus, ad honorem
eorum, qui illic Abra-
ham apparuerunt, à
vicinis populis cele-
bratur, & spectatur
adhuc firma Tere-
binthus, & qui ab
Abraham excepti
sunt hospitio sic pi-
ctura expressi, ut duo
quidem utrimque

Godt is verschenen aen Abraham hy de Ep-
ken-boom Mambre: en daer om wort tot desen
tijt toe/ van de naest-ghelaghen volcken/ dese
plaets/ als goddelijck wesende gheviert / ter
eere van die/ de welcke aen Abraham daer zijn
verschenen: ende men siet daer noch eenen
stercken Epcken-boom / ende die van Abra-
ham zijn gheherberghet gheweest soo upghe-
drucht in schilberge/ dat de twee van weest-
ziden / eenen derden tusschen haer beyden
hebbē/ als wesende meerdere eere weerdigh.
Hier

vande Beelden, ende Beelden-dienst. 139
Hier dooz moet beteekent worden de Heere
onsen Salighmaker / den welken bande
ontwerende wordt ghe-eert / die de Schyssture
gheloooben.

Den H. Basilius Anno 370.

Contra Iulianum Imperatorem.

Nick cere / ende aenbidde in't openbaer de
Histozen vande beelden der Hepligen: want
dat en is van de heplighe Vaders niet ver-
boden gheweest / maer wy rechten in alle on-
se Kercken op / hare Histozen.

Helladius Cæsarensis Anno 380.

In vitâ S. Basili.

Den Godbruchtighen man Basilius, stont
hoor het beelde van onse Liebe-vrouwte / in
het welck oock upt-ghedrukt was de ghe-
daente handen vermaerden Martelaer Mer-
curius: Ende hy stont daer hoor / biddende
dat den goddeloosen Apostaet Julianus soude
wegh-ghenomen worden: upt welck beelt
hy gheleert heeft / wat dat'er gheschieden
soude. Want hy heeft den Martelaer ghesien
hoor een wepnigh tijdt / dupster / ende niet
lanck daer naer / hebbende een bloedighe
pijcke in de handt.

Athanasius Alexandrinus Anno 340.

Interrogat. & Responson. ad Antiochū Capite. 38.

Wy Christenen en ceren de beelden op
gheene andere maniere / dan ghelijck als wy
onse kinders / of vaders kussende / te ken-
nen gheben de begheerte van ons ghemoet.

So

tertium ut honore
præstantiorem, in me-
dio habeant. Sit autē
hic declaratus nobis
ipse Dominus Serva-
tor noster, quem etiā
ignari venerantur, qui
divinis oraculis cre-
dunt.

Historias imaginū
Sanctorum honoro, &
palā adoro. Hoc enim
à Sanctis Patribus nō
est prohibitum, sed in
omnibus Ecclesijs no-
stris eorum historias
erigimus.

Pius vir Domina
nostræ astabat imagi-
ni, in qua etiam Mer-
curij celebris Martyris
figura descripta erat
Astabat autem suppli-
cans ut impius Julia-
nus Apostata tollere-
tur. Et quā quidem
imagine didicit, quid
esset eventurum. Vidit
enim Martyrem, exi-
guum ad tempus ob-
scurum, non autem
multo post, hastam
cruentam tenentem.

Nos Christiani nō
aliā ratione imagines
colimus nisi quem ad-
modum cum filios
nostros, & patres

osculamur, animi nostri desiderium indicamus. Sicut & Iudas olim legis tabulas & duo cherubim, aurea, & sculptilia quondam adorabat, non lapidis, aurive naturam colens, sed Dominum, qui ea ut fierent, præceperat.

Soo hebben eertijds de Joden oock aenbeden de tafelen des Wets/ende de twee gesneden gonde Cherubijnen/ niet dat sy eerden de nature van't goud/ ofte steen/ maer den Hcere diese hadde doen maken.

Den H. Joannes Chrysostronus Anno 398.

In Liturgiâ, interprete Erasmo.

b Sacerdos egreditur è parvo ostio, portans Euangelium, præcedente Ministro cum lucernâ, & conversus ad Christi imaginem, inter duo ostia inflexo capite, cum exclamatione dicit hanc orationem, &c.

b Den Pstester komt upt dooz eene cleynendeure/ draghende het Euangelie / den Die-naer gaet dooz upt met licht / ende sich keerende tot het beelt Christi, tusschen twee deuren/ metten ghehoghen hoofde / seght overluyt dit naevolghende ghebedt etc.

Den H. Nilus Anno 420.

Epistolâ ad Olympiodorum Proconsulem.

Novi ac veteris testamêti historijs hinc inde parietis doctissimi pictoris operâ velim, quo scilicet hi qui literas non norunt, &c. venerantes per contemplationem ea quæ non videntur.

Ick wilde wel dat de muere vande Kercke/ van weer zijden verbolt wterden niet de Histories van't nieuwen/ en our Testament/ dooz de konste van eenen vande erbaerenste schilders/ op dat die/ de welke niet en connen lesen/ dooz de beschouwinghe moghen eeren/ het ghene sy niet ghesien en hebben.

Theodoretus Anno 430.

In Historiâ Religiosâ de Symeone Stylitâ.

a Ajunt Romæ, quæ est lögè maxima, fuisse adeo omniū sermone celebratū, ut omnibus officinarum in vestibulis, & porticibus, ei parvas posuerint imagines, hinc sibi præsidium, & tutelam parantes.

a Men seght dat Symeon Scilita, soo hermaert is gheweest binnen Roomen eene vande meeste steden/ dat sy in alle ingangen vande wuickels/ ende galeryen/ aen hem ghestelt hebben cleynne beelden / betrouwende dat sy daer deur souden krijghen hulpe / ende bystant.

§. II.

§. II.

Ghetuyghenissen vande Oudt-Vaders der
volghende eeuwen.

Simeon Stylites, Anno 520.

Epistolâ ad Iustinum Imperatorem.

b Wat straffe sullen sy verdienen/de welcke/
mer groote goddeloosheyt/ ontceert hebben
het beelt onser Heeren / ende van sijne
Moeder?

b Quâ tandem poenâ
puniendi sunt, qui in
imaginē Domini nostri,
ejusque Matris,
infando facinore graf-
fati sunt?

Den H. Gregorius Anno 590.

Libro 7. Epistolâ 54. ad Secundinum.

Wy en vallen niet neder booz het beelt van
onsen Saligmaker/als booz eenige godde-
lijckheyt/maer wy aenbidden dien/den welcke-
ken wy dooz het beelt ghedachtich worden/
dat hy gebozen is / of dat hy ggeleden heeft.

Nos quidem, non
quasi ante divinitatē,
ante imaginem Salva-
toris nostri prosterni-
mur, sed illum adora-
mus, quem per imagi-
nem aut natum, aut
passum recordamur.

Evagrius Anno 600.

Historiæ Ecclesiasticæ libro 5. Capite 18.

a Anatolius sijn toevlucht nemende/ tot een
seker beelt van de Moeder Godts Maria, het
welck in den Kercker om hooghe was ghe-
hanghen aen eene doorde/heeft gethoont dat
hy aen de H. Maghet eerbiedinghe doegh/
ende ghebeden stor ede:maer sy/den heyligh-
schender / ende Godts byant versaeckende/
heeft hem gantschelijck verstooren / en haer
afghekeert. Een groutelijck spectakel/ende
toerdroigh gheschryben te worden tot eerwt-
ghe ghedachtenisse.

a Anatolius, ad ima-
ginem quandâ Mariæ
Deiparæ, fune in car-
cere sublimen appen-
sam accurrens, mani-
bus à tergo complica-
tis, se ei applicare, pre-
cessq; adhibere osten-
dit illa autē eum velut
sacrilegum detestata,
& ut Deo invisam ar-
guens penitus à se a-
vertit, Spectaculum
plane horribile, &
sempiternæ memoriæ
prodendum.

Leon-

Leontius Neapolitanus. Anno 610.

Libro 5. contra Iudeos.

b Nos derident qui Crucem sanctam, & divinas imagines in honore, & pretio habeamus, ad veneremur, nosque simulacrorum, & ligneorum deorum cultores appellant homines impij &c. Neque enim Sanctorum imagines & signa adorantur à nobis tamquam dij, &c.

b De goddeloose Joden spotten met ons/ om dat wy het *H. Cruys* / en de goddelijcke beelden in eere ende weerde houden/ ende aen die/erchbedinghe toedzaegghen/ ende daerom segghen sy/ dat wy dienacrs sijn van afgodische beelden / ende houten goeden. Doch de beelden der Heplighen en worden van ons niet aenbeden als Godeu/&c.

Joannes Moschus Anno 639.

In Prato spirituali.

Habet Joannes in speluncâ imaginem immaculatâ Dominæ nostræ Dei Genitricis, semperque Virginis Mariæ, in ulnis ferentem Jesum Christum Dominum, & Salvatorem nostrum, quoties igitur abire volebat ad locum aliquem, candelam accedebat, ut sibi consuetudo erat, atq; ad orationem stans, &c.

Joannes hadde in sijne speloncke het beelt van onse onbedleckte *Drouwe* / de *Moeder Godts* / ende altyt *Maghet Maria*, draghende in de armen/de *Heere* / ende onsen *Saligmaker* *Jesum Christum*: soo dickwils dan als hy erghens wilde uytgaen/hy ontstact/ nae sijne ghewoonte / eene kerse / ende boeghde sich tot het ghebedt/&c.

Sophronius Hierosolymitanus Anno 630.

In vitâ S. Mariæ Ægyptiacæ.

Geneas illas, et tanquam prospexit in loco, in quo stabat, sursum imaginem Dei Genitricis stantem, & ait ad eam: Domina Virgo que Deum genuisti secundum carnem, scio quia nec condescens, nec opportunum sit, me sic horredam, adorare imaginem tuam, vel contemplari oculis, &c.

De H. Maria van Ægypten, niet kommende binnen comen in de Kercke van't *H. Cruys* te *Jerusalem*, heeft beghinnen te suchten/ende te kerren/en slaende hare oogen om hooge/ heeft sy gesien een staende beelt van de *Moeder Godts* / ende heeft tot haer gheseyt: *O Maghet onse Drouwe* / die *Godt* ghebaert hebt na den vleesche: *Ick weet wel dat het niet en betaemt/en dat ick niet weerdigh en ben*

Vande Beelden, ende Beelden-dienst. 143
ben/ ter oorzake van mijne sonden/ u beelt te
aenbidben/ sae selfs niet te aensien.

Den Eerweerdighen Beda Anno 700.

Historia Anglia Libro I. Capite 26.

Augustinus, met sijn mede-gesellen/ quamen
by den Contuck/ draghende in de plaetse van
een bendel/ een silberen kruys / en een beelt
van onsen Heere/ ende Saligmaker/ op een
tafereel geschildert: Sy songen de Litanten/
ende haeden den Heere voor hare eeuwighe
saligheyt/ ende van die/ om de welcke/ ende
tot de welcke sy waren ghekomen.

Veniebant, crucem
pro vexillo ferentes
argentea, & imaginē
Domini Salvatoris in
tabulā depictam, Li-
taniaſque canentes,
pro sua simul, & eo-
rum propter quos, &
ad quos venerant, sa-
lute aeternā Domino
ſupplicabant.

Den H. Joannes Damascenus Anno 730.

In vitā Barlaam, & Iosaphat.

Wenbtot de eerweerdighe beeltenisse van
het Woort Godts/ kussende die met gheloobe/
ende denckende dat ghy den Schepper selve
siet in het beelt: want de eere van 't beeldt
wozt toeghedraghen aen 't boozbeelt. Op de
selve mantere siet ghy oock omhelsen / en
kussen de beeltenisse van sijne supbere Moeder/
ende van alle heylighen.

Venerandam Verbi
Dei effigiem adora,
cum fide exosculans,
atque ita existimans
te, ipsummet Creato-
rem in imagine con-
tueri, siquidem imagi-
nis honor ad exēplat
refertur. Eodemque
modo etiam parā ip-
sius Matris atque om-
nium Sanctorum effi-
gies complectens ex-
osculare, &c.

Germanus Constantinopolitanus Anno 720.

Epistolā ad Ioannem Episcopum Synadon.

Versekeret zijnde in het gheloobe/ drucken
wy upt in beelden/ de af-beeldinghe van het
H. Vleesch Christi, ende wy groeten die/ ende
achter-volghende die met alle eere/en dienst
ghelyck het betaemt.

In fide certi sanctae
illius carnis caracte-
rem in imaginibus
delineantes salutamus,
& cultu, & honore
omni, quo decet,
dignamur.

Adria-

Adrianus I. Anno 780.

Epistolâ ad Constantinum, & Irenem.

a Petri, & Pauli, nostra servat Ecclesia, & sanctas figuras veneratur. Unde in hunc usque diem, venerandis ipsorum imaginibus Ecclesiae nostrae ornatae, atque conspicuae sunt.

a Onse Kercke bewaert/ende eert de Heylighe beeltenisse van Petrus, en Paulus. Ende tot desen dagh toe zijn onse Kercken verciert ende aenseulijck met hare eerweerdighe beelden.

Nicephorus Patriarcha Constant. Anno 812.

Epistolâ ad Leonem Tertium.

b Complector suscipioq; non solum venerandas Christi omnium Salvatoris nostri iconas, & venerabiles sanctissimae Dei Matris imagines, verum sacras quoque sanctorum omnium effigies, eamque veneratione illis exhibeo, quam honor eorum merito postulat.

b Ick omhelse/ende aenbeerde niet alleenlijck de eerweerdighe beeltenissen van Christus onsen Saligmaker / ende de beelden bande *M. Moeder Gods*; maer oock de heylighe heeltenisse van alle Heylighen / ende ick bewijse haer soodanighe eerbiedinge/ als hare eerweerdigheyt met recht bereyscht.

Gregorius Cedrenus Anno 1100.

In Constantino Copronymo.

c Convenerunt Niceae 350. qui imagines cum Cruce adorandas esse statuerunt. Nihil in novum decernentes, sed sanctorum Patrum decreta immota relinqui iubentes.

c Te Niceen zijn saemen ghekomen dryhondert-vijftigh Bisschoppen/de welcke besloten hebben/datmen de beelden/ende Cruys magh aenbidden: zy en hebben hier in niet nieuws gestelt/ maer hebben belast datmen de decreten bande *M. Vaders* soude onberanderlijck houden.

HET

HET VI. CAPITTEL.

Wort bethoont uyt de reden datmen de beelden magh eeren oock met Religiouse eere.

Eerste Reden.

Partye, moet my toestemmen dat hy niet qualijck en doet/die de beelden van synen Coninck/Wa-der / Groot-vader &c. eenighe bozgherlijcke eere bewijst: 't sy dat hy die kniet uyt affectie / 't sy dat hy die groet/op syn hooft leght/ofte acnden Hals draeght/uyt respect: Ergo die het selue doet aen de beelden der heyligen/die en can niet qualijck doen: want het beelt van een Martelaer/ly ten minsten soo veel weert / als het beelt van een sterffelijck mensch: Ergo soo verdient het ten minsten soo groote affectie/ende respect / als het beelt van een sterffelijck mensch: Waerom dan soo blinnich uytghevallen (ghelijck Partye ghemepulijck doet) teghen het eeren vande beelden der heylighen/naemelijck Martelaren / die het Christen gheloobe / tusschen soo groutwelijcke tormenten/dooz het vergieten van haer bloet/ hebben bevesticht?

Partye sal my segghen / wy en hebben't soo seer niet teghen het eeren der beelden / als wel teghen het Religieuslijck eeren der beelden / datmen daer vooz kniet/datmen daer vooz kerffen ontsteecht/omdraeght in processien/&c.

Voor eerst: Indien dit berispelijck is / dat van Partye Godt oock berispe/die alle dese selue dingen heeft laeten gheschieden vooz de Arcke/de welcke niet anders en was als een beelt.

Ten tweeden, dat my Partye maet toestemmen/datmen beelden der heylighen ten minsten soo veel eere/ende respect mach draeghen/alsmen bozgherlijck mach doen / aen de beelden van sterffelijcke
men

menschen/van Continghen/ en Princen/ ende dan sal ick haer voordet bewijfen / dat de beelden der Heplighen/ ongelijckelijck meerdere eere weerdich zijn/als de beelden van Contingen/en van Princen ende sal dat bewijfen met de nabolghende reden.

Tweeden Reden.

Iffer wel een redelijck mensche in de heele werelt te vinden/ die my niet en sal segghen/ dat een jeder moet ghe-eert worden nae sijne conditie/ ofte dat de eere minder of meerder moet wesen/ volghes dat de conditie vande persoon minder/ of meerder is? alsoo moet de eere meerder wesen diemen aen eenē Continck bewijst/ als aen eenen Prince/ meerder aen eenen Prince/ als aen eenen Grabe/ meerder aen een Magistraet/ als aen een ambacht sman. Nu dan/ wie isser meerder van conditie eenen Engel/ eenen Martelaer/ de H. Maget Maria, of eenen sterffelijcken mensch? ofte eenē Continck Prince &c. dat eenē Engel/ den welcken eenen supberent geest is/ noyt besmet met eenige sonde meerder en weerdiger is van conditie/ is blyuen alle twijffel; dat de H. Maghet/ ofte eenighen anderen Heplighen meerder is van conditie als sterffelijcke Contingē/ Princen/ Magistraten bewijse ick uyt Schrifsture.

Eerst *Matth. Cap. 22. v. 31.* staeter gheschreven dat de Heplighen/ in de opstaendinge sullen wesen als Enghelen Godts in den hemel: dat is / seght den Dordrechtschen Bybel N. 31. ten aensien vande natuerlijck eygenschappen deses verganckelijcken levens: Maer de Engelen Godts, in den Hemel/ aengaende de natuerlijcke eyghenschappen van dit verganckelijck leven/ zijn weerdigher van conditie als de Contingen/en Princen/ van dese werelt: Ergo de Heplighen / de welke Christus dies-aegaende seght ghelijck te wesen aen de Enghelen Godts in den Hemel *Marci 12.* zijn mede weerdigher ende meerder van conditie als de Continghen/ ende Princen deser werelt.

Ten tweeden, *I. Iohannis Cap. 3. v. 2.* wozt gheseyt: Wy weten

weten dat als Christus sal geopenbaert zijn, wy hem sullen gelijk wesen: want wy sullen hem sien ghelyck hy is. Hoe sullen de Heplighen aen Christo ghelyck zijn? Dordrechtschen Bybel antwoort N. 12. In heerlijkheyt nae lichaem, ende na siele, alsoo nochtans dat Christus in heerlijkheyt verre sal uytsteken: **voozder** seght den Dordrechtschen Bybel *Philip. cap 2. v. 90. Num. 41.* dat dese ghelycksozmittept der Heplighen aen Christo, bestaet in onverderffelijckheyt, onsterffelijckheyt, ende andere gheestelijcke eyghenschappen. **Maer** dese conditie en hebben de Coninghen / en Princen / ofte andere menschen niet: Ergo de Heplighen zijn diesaengaende weerdigher van conditie / als Coningen / Princen / ende andere menschen.

Ten derden, wat conditie ofte staet kander weerdigher wesen als Godt te aenschouwen in synen hemel aensicht aen aensicht, ghelyck als den H. Paulus sept *1. Corint. c. 13. v 12.* want ist saken dat eertijts de Coninghinne van Saba *1. Reg. c. 10. v 8.* vooz ghelucksaligh ghehouden heeft / die mannen / en knechten die gedurigh stonde vooz her aensicht van Salomon; hoe veel te ghelucksaligher zynse / die ghedurigh staen vooz her aengesicht Godts / en syn goddelijck wesen aenschouwen: Ergo de Heplighen des hemels / zijn diesaengaende / wederom onghelyckelijck weerdigher van staet / ende conditie / als Coninghen / Princen / ende andere menschen.

Hoe dat ghy dan de Heplighen des hemels aenmerckt; 't sy dat ghy aensiet hare ghelycksozmittept die sy hebben met de Enghelen Godts / 't sy die / de welcke sy hebben met Christo, 't sy haere weerdighheyt die sy trecken upt het by-woonen / en aenschouwen Godts / ghy moet my nootsakelijck bekennen / dat sy van alle kanten onghelyckelijck weerdigher zijn / dan alle de weerdichste / en meest uytstekende menschen des werelts; ende ghy moet my oock nootsakelijck toestemmen (indien ghy noch eenighe reden gebuycket) dat de eere diemen aen eenigen persoon bewijst / dies te meerder moet wesen / hoe den persoon weerdigher is: Ergo de

wyle de Heplighen des hemels onghelyckelijck
weerdiger sijn/ dan alle de weerdichste menschen
des werelts / soo volght het dat sy doock meerdere
eere verdienen/ dan alle de weerdichste menschen
des werelts.

Doozder soo moet ghy my bekennen/ dat hy niet
qualijck en doet/ die bozgherlycke eere bewijst aen
de beelden van Coningen/ ende van Princen/ van
vader/ of groot-vader &c. want dat wijst de reden/
ende nature upt: ergo soo moet ghy my mede be-
kennē dat hy niet qualijck en doet/ die eere bewijst
aen de beelden der Heplighen. Maer (ghelijck wy
hoben behoort hebben) het beelt/ ende doozbeelt
is al een dinghen/ ober sulckx men kan niet qua-
lijck doen/ met de selve eere te bewijzen aen 't beelt/
diemen mach bewijzen aen 't doozbeelt: Maer de
doozbeelden van onse beelden der Heplighen / dat
sijn de Heplighen selve; ende de Heplighen (soo
als wy nu behoort hebben) sijn onghelyckelijck
weerdiger van staet / ende conditie / als alle de
weerdichste menschen des werelts: ergo indien
de Heplighen selve meerder eere verdienen/ ter ooz-
sake van hare meerdere conditie/ als alle de weer-
dichste menschen des werelts/ soo volght het/ dat
doock hare beelden meerdere eere weerdigh sijn/
dan de beelden van alle de weerdichste menschen
des werelts. Doozder ghy moet my bekennen dat
hy niet qualijck en doet / die de beelden van de
weerdichste menschen achtervolght met bozgher-
lycke / ofte naturelycke eere / om dieswil dat de
conditie van hare doozbeelden niet meer als boz-
gherlyck/ ofte naturelyck is: ergo soo moet ghy
my mede bekennen/ dat hy niet qualijck en doet /
die de beelden der Heplighen achtervolght met ee-
ne hoben-naturelycke eere / om dieswil dat den
staet/ ende conditie van hare dooz-beelden hoben-
naturelyck is; want ghelijckformigh te sijn aen
de Enghelen Gods/ ende aen Christo; Godt te
aenschouwen aensicht aen aensicht / is altemael
hoben-naturelyck; dooz dese gaben/ ende conditie/
worden

worden de Heplighen verheben boven de nature: Ergo wederom / indien de Beelden vande weerdigste menschen des werelts mogen achterbolcht worden met eere die gelijkfozmigh sp aen de conditie van hare voor-beelden / dat is / met bozgherlijcke ende natuerlijcke eere; de beelden der Heplighen / mogen van ghelijcken achterbolcht worden met eere / die ghelijckfozmigh sp aen den staet / ende conditie van haere voor-beelden: Maer desen staet / ende conditie (soo als blijkt uyt Schrifture) is boven-natuerlijck: Ergo de eere / diemen aen hare beelden toedzaeght / mach boven-natuerlijck wesen.

Hier en can Partye gheen ander uytblucht nemē / als ten eersten, dat Godt verboden heeft eenighe boven-natuerlijcke eere te gheben aen Schepselen; wat hier van is / sullen wy sien in het vierde Tractaet. Ten tweeden, datter gheen perijckel en is van afgoderije in het eeren vande beelden der Coninghen / &c. maer wel in het eeren vande beelden der Heplighen; wat hier van is / hebben wy boven geseyt / *Tract. 1. Cap. 4. 5 &c.*

Derde Reden.

Ick hebbe hier voor bewesen / dat men de beelde van Coninghen / ende Princen niet ont-eeren en mach / volghens de Reden / ende de Rechten; niet om dat sp van gout / ofte van silber / ofte van enige andere kostelijcke materie gemaect zijn / maer alleenlijck / om dat sp afbeeldinghen zijn van soo weerdighe personen / ende oversulckx de ontere diemen doet aen de afbeeldinghe / komt op den persoon selve / die afgebeelt wort: Maer nu heb ik in de voorgaende Reden berhoont dat de Heplighe des Hemels onghelijckelijck weerdigher zijn van staet / ende conditie als Coninghen / ende Princen / Ergo onghelijck int / maghmen haere afbeeldinghen ont-eeren / als die van Coninghen / ende van Princen.

Uyt dese boozstellinge maeck ick dit argument: De oneere diemen doet aen de beelden / en blijft niet staen op de beelden / maer valt op de personen selve / die daer verbeelt worden: Ergo à contrario, de eere diemen doet aen de beelden / en blijft niet staen op de beelden / maer comt op de personen selve / die daer verbeelt worden: Maer daerom en machmen gheene oneere doen aen de beelden / om dat sy afbeeldinghen zijn van weerdighe personen / ende dat de oneere valt op de personen selve: Ergo à contrario. Daerom machmen eere bewijfen aen de beelden / om dat sy afbeeldingen zijn van weerdighe personen / ende dat de eere valt op de personen selve.

Du blyckt het uyt de Schryfture dat de Heplighen des Hemels / door hare hoven-natuerlycke ghelycksoortigheyt / die sy hebben met de Engheleu Godts / ende met Christo, en door het aenschouwen Godts / eene conditie / ende weerdicheyt hebben / die verre ghelegghen is hoven nature: Ergo ter oorzake van dese hoven natuerlycke weerdigheyt / machmen hoven-natuerlycke eere bewijfen aen hare afbeeldinghen / aenghesien dat ghelyck de oneere der beelden valt op de personen die daer verbeelt worden / alsoo moet oock nootsakelyck de eere der beelden komen op de personen / of booz-beelden selve.

HET VII. CAPITTEL.

Uyt practijcke van Partije selve, wort be-
thoont datmen de Beelden mach
eeren.

Ick sal dit Capittel stellen by forme van eene clepne samen-spzake / om dies te klaerder / ende ordentlijcker boozt te gaen.

Catholijck: Seght my eens / hem inde broeder / wat ist dat ghy ontfanght in het Nachtmael? ist het

het wesentlijck lichaem / ende bloedt Christi?

Partije: Neen't. Maer ghelijckerwijs dat 't water in den doop/niet in dat bloedt Christi verandert wert/noch de afwasschinghe der sonde selve is (daer van het alleen/een goddelijck waer teycken/ ende versekeringhe is) alsoo en wert oock dat broot in 't Nachtmael niet dat lichaem Christi selve/hoe wel het nae den aerde / ende eyghenschappen der Sacramenten dat Lichaem Christi Jesu ghenaemt wert.

Catholijck. Soo is het dan waerlijck broot/ende wijn/dat ghy ontfanght in het Nachtmael; maer ghy seght dat dit broot/ende wijn/ teekenen sijn van het lichaem/ende bloet Christi.

Partye. Soo ist. Siet de 29. bemerckinghe van onsen Dordrechtschen Bybel, op het 26. Capit. Matthaei, daer dese woorden: Dat is mijn lichaem, alsoo verklaert worden: Een tecken mijns lichaems. Siet oock onse Fransche belijdenisse Art. 37. daer dit tecken ghenaemt wort/Figuere. Siet oock onsen Catechismus aen de 75. Vraeghe, daer dat broot, ende den dringbeker des Heeren ghenaemt worden/Seker waerteycken des Lijfs, ende Bloedts Jesu Christi.

Catholijck. Maer wat bedtedt het breken van dit broodt/ende het drincken van den wijn?

Partije. Onsen Catechismus seydt in de 75. Vraeghe. Dat ick soo seker ben/dat het Lichaem Christi booz my aen't Cruys gheoffert/ende ghebroken / ende sijn Bloedt booz my vergoten is / als ick met ooghen sie/dat het broodt des Heeren my ghebroken/ende den drinckbeker my mede ghedeylt wort.

Catholijck. Soo sie ick wel/ dat het broodt ende wijn niet alleenlijck teekenen, ofte figuren en sijn van het lichaem/ende Bloet Christi; maer dat oock het breken van het broodt/ende het drincken of vergieten vanden wijn/ booz mijne lichamelijcke ooghen af-beeldinghen sijn vande kruptinghe onser Heeren/ende vergietinghe van sijn Bloedt. Wel aen dan: Ick hebbe dat het broodt ende wijn van 't Nachtmael teekenen, figuren, af-beeldinghen, sijn.

Seght mi nu eens/ontfanght gy oock dat broot/
ende wijn als teekenen / ende figuren van het
Lichamen/ende Bloet Christi, ende als af-beeldingen
van sijne kruyninghe?

Partye. Wie twyffelt daer aen? dat staet claer in
onsen Catechismus op de boven ghemelde vraghe/
met dese woorden: Christus spijt ende laet myne
siele niet: synen ghekruypten lichaeme / ende ver-
gooten blode soo sekerlyck tot den ewigtgen lebe/
als ick dat broodt/ende den drinck-beker des Hee-
ren (als sekere waer-teekenen des lijfs, ende bloedes Jesu
Christi) upt des dienaers handt ontfanghe / ende
mondelick gheniere.

Catholijck. Seer wel. Ick ben seer blijde dat gy
mi selve bekent / dat ghy het broot ende wijn van
het Nachmael niet en ontfanght als enckel broot
ende wijn / maer als teekenen, of figuren, of af-beel-
dinghen. Seght mi nu van hoort / op wat manie-
re ontfanght ghy dese teekenen, figuren, ofte af-
beeldinghen? met den ghedeckten / of onghedeckten
hoofd? al knielende / sit ende / of staende.

Partye. Op Hollanders ontfangen het met den
blooten hoofd. De Francosfen/ghelijck Franciscus
Veron gheuygh *Parte 4. Controv. Capite 5.* ontfangen
dat de mans buygheude een weynigh hare knien/
de vrouwen nyghende. Maer de Eughelsche ont-
fanghen het al knielende.

Catholijck. Hier wil ick u hebben: Want wat
seght ghy nu van dit ontdecken van't hoofd / van
dat buygheude der knien / van dat nyghen / en van
dat knielen / sijn dat niet altemael upt-wendighe
teekenen van eerbiedinge / van eere / van respect e
dat en kont ghy mi niet loochenen: Nu soude ick
dan ghyerne weten vooz wte / of e vooz wat / dat in
u l. Nachmael dese uptwendighe eerbiedinghe /
eere / ofte respect gheschiet?

Ofte sy gheschiedt vooz den Dienaer die het u
gheefte of vooz het broodt dat ghy ontfanght / ofte
vooz Christus selve / wiens doodt / ende lyden ghy
datt ghedachtigh sijt tot oorzaken van het vreten
des

des broots / 't welck u upt-beelt het breken sijns lichaems / ende van het drincken des wijns / 'twelc u af-beelt het vergieten des bloeds? aen welck van dyp draeght ghy dese uptwendighe eerbiedinghe toe? welck dat ghy neemt / ghy bevesticht het eeren van onse beelden door dese utwe practijcke: Ergo te vergheefs berift ghy ons in't ghene ghy selve doet.

Want indien ghy seght / dat ghy dese eere bewijst aen den Dienaer ('t ghene ick niet en geloofde) ghenomen nochrang; ick meyne dat ghy den Dienaer aensiet als een instrument Christi, uptwotens naem / persoon / ende opsicht by dit Sacrament bedient: want soo spreekt vande Dienaren / uwen Guilielmus Perkinsius *Controv. 19. Capite 2.* Maer indier voeghen en kout ghy den Dienaer niet aensien / ten sy dat gy hem aensiet als verbeeldende den persoon Christi; Ergo als ghy hem dese uptwendighe eere toedraeght als Dienaer / soo doet ghy dat aen hem / als verbeeldende den persoon Christi; alsoo doen wy oock ten opsichte van onse beelden: ergo indien ghy / niet het ontdekken van u hoeft in het Nachtmael / niet het buggen van utwe knien / of nigghe / of knielen / den Dienaer eere bewijst / hoorz soo veel als by Dienaer is / dat is / hoorz soo veel als boert / oft verbeelt den persoon Christi, soo doet ghy het selve / 't ghene wy doen aen onse beelden.

Ick weet wel dat ghy my niet en sult segghen / dat ghy dese eerbiedinghe choont aen het broot / ende den wijn / als teekenen / ofte figuren: want hier mede sout ghy soo vast zijn / dat ghyer niet en sout connen upt-sperelen.

Soo resteerter mi dan alleen / dat dese eere / ende uptwendighe eerbiedinghe van knielen / buggen / nigghe / ontdekken van't hoeft / gheschiedde aen Christus selve / die daer sit in den Hemel aen de rechte handt sijns Vaders. Dat is al wel: Maer ick draeghe / waerom dat ghy meer dese eere ende uptwendighe eerbiedinghe aen Christo bewijst / in
 It 5 het

het ontfanghen van het Nachtmael / als andersing? wat beweegh-reden hebt ghy? ghy en kont my gheene andere gheben / dan / om dieswil dat ghy in't Nachtmael besonderlyck ghedachtenisse houdt van sijn doot / ende lijden (want anders en sie ick gheene) ende het zyn de upt-wendighe teekenen, of figueren van't Lichaem / ende Bloet Christi, te weten het broot / ende wyjn; ende de uyt-beeldinghen, te weten/het bzenen des broodts/ende het dzncken des wijns / die u indachtigh maken van de doot / ende lijden des Heeren: Ergo ter oorzake van dese uptwendighe teekenen, figueren, af-beeldinghen, (die ghy siet vooz de ooghen / ende u indachtigh maken van de doot / ende lijden Christi) eert ghy Christum meer besonderlyck in't Nachtmael / als op de straete / de merckt / &c. Maer het selbe moet gheseyt worden van onse uptwendighe Teekenen, Figueren, af-beeldinghen, beelden. Als wy die vooz hebbende / ter oorzake van haer / meer besonderlyck hier als elders onse hoofden ont-decken / knielen / bugghen / nijghen / vooz de personen / die sy verbeelden: ergo in het ghene daer ghy ons in berispt / dat bebesticht ghy selve dooz uwe epghen ghewoonte / ende ptractycke.

HET